

STRUCTURA LINGVISTICĂ A BIBLIEI DE LA BUCUREȘTI ȘI PROBLEMA CONTRIBUȚIEI SALE LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

IOANA MOLDOVANU

I. Introducere. Metoda de lucru

„Monument literar fără pereche” – cum a numit-o Iorga¹ –, *Biblia* de la 1688 a solicitat „un imens efort filologic și editorial, fără precedent în cultura românească de până atunci”². Tipărită sub auspiciile lui Șerban Cantacuzino, ea a răspuns unei necesități și a satisfăcut un mare orgoliu: necesitatea cunoașterii integrale a unui imens tezaur de gândire și simțire, revendicat de toate popoarele creștine ca o componentă indispensabilă a moralei, înțelepciunii și religiei lor; orgoliul unui domnitor care, prin actele sale politice și culturale, se voia recunoscut ca un vrednic urmaș al împăraților bizantini³. Cei doi factori determinanți ai progresului culturii, nevoia și ambiția, s-au conjugat în mod fericit, finalizându-se în „unul din cele mai însemnate evenimente din viața spirituală a poporului românesc”⁴.

Considerată, pe drept cuvânt, „cea mai impunătoare înfăptuire a strădaniei religioase din epoca feudală”⁵, *Biblia lui Șerban* – cum a fost numită – este, în același timp, una dintre operele reprezentative ale umanismului românesc⁶. Ca și

---

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, I, București, 1901, p. 415.

² Virgil Căndea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj, 1979, p. 114.

³ Pentru rolul lui Șerban Cantacuzino în tipărirea cărții și pentru semnificația patronajului său, a se vedea Virgil Căndea, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii. Revistă de istorie”, XVI, 1963, nr. 3.

⁴ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*², București, 1989, p. 204.

⁵ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969, p. 221–222.

⁶ Despre caracterul umanist al *Bibliei* de la 1688, a se vedea Virgil Căndea, *Semnificația...*, p. 652–654; idem, *Rațiunea dominantă*, p. 116–128, 149–153; Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Impulsuri umaniste în traducerea și editarea Bibliei de la București*, în „Dacoromania”, 7, 1988, p. 83–89 (reluându-l pe Iorga, atribuie aceste „impulsuri” lui Constantin Cantacuzino – explicație îndoielnică, dată fiind dușmănia fățișă dintre Stolnic și Șerban-Vodă); idem, *Un reper al umanismului românesc*, în RITL, XXXVI, 1988, nr. 3–4, p. 178–179.

ALIL, t. XXXIX – XLI, 1999–2001, București, 2003, p. 65–100

traducătorii *Psalterii* de la Bălgrad (1652), care aveau convingerea că „apa totu-mai curată și mai limpede în izvor decât în pâraie”, traducătorii *Bibliei* renunță la versiunile slavone, fixându-și „temeiul” în versiunea greacă a *Septuagintei*, mai apropiată de originalul ebraic. Imperativul *ad fontes!* al lui Petrarca a însuflețit umanismul european, determinând o amplă mișcare de traducere a „cărților sfinte” plecând de la originalele lor manuscrise, care au fost supuse unei ascutite critici de text. În special protestanții și-au dovedit măiestria în critica filologică – și nu este de mirare că Nicolae Milescu și-a ales drept bază a traducerii sale reputata ediție protestantă de la Frankfurt pe Main (1597). Ea a fost redată în întregime în românește, deși cuprindea și cărți necanonice, respinse de Biserica Ortodoxă, cum era tratatul filozofic despre *Rațiunea dominantă*, atribuit lui Iosephus Flavius, care a fost tradus sub titlul *Pentru singur ținătorul gând*. „Sub raport doctrinar – arată Virgil Cândea – acceptarea ortodoxă a unei ediții protestante a *Bibliei* este un adevărat scandal și numai spiritul critic al unor cărturari laici îl poate explica”⁷. Același Virgil Cândea a observat că, prin intermediul acelei ediții, au pătruns și alte idei protestante: prezentarea *Bibliei* ca o carte de lectură, accesibilă tuturor⁸, și a *Vechiului Testament* ca temelie a religiei creștine⁹.

Într-o apologie din anul 1685, Milescu considera limba greacă drept expresia organică și unică a credinței ortodoxe. Ca umanist ortodox, el este printre primii care realizează o schimbare de direcție a literaturii noastre religioase, care iese din

⁷ Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 317. Pe de altă parte, ediția protestantă considera „apocrifă” cărți apreciate drept „canonice” de către ortodocși (*ibidem*, p. 149–150). Profesorul Alexandru Andriescu (*Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în vol. *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia (1688)*, pars. I, *Genesis*, Iași, 1988, p. 20) neagă faptul că alegerea ediției protestante ar dovedi un punct de vedere neortodox, iar mitropolitul Plămădeală chiar îi laudă pe traducători pentru opțiunea lor, care ar proba că „oamenii Bisericii de la noi nu erau incluși într-un confesional absurd, ci permeabili la nou, și științific, modern, ori de unde ar fi venit” (*Biblia de la București. Cine a făcut traducerea?*, în BOR, XCVI, 1978, nr. 9–10, p. 1016). Totuși, hotărârea Sinodului de la Ierusalim, din 1672, citată de Virgil Cândea, exclusese această carte din *Biblia* ortodoxă, considerând-o pe drept cuvânt „apocrifă”, iar edițiile ulterioare, ortodoxe, ale *Bibliei*, nu o mai cuprind.

⁸ Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 331. Citirea „de către toți” a *Bibliei* era o idee umanistă pe care și-o însușiseră protestanții; ea apare la noi încă din prefețele cărților coresiene, traduse, după cum se știe, sub impulsul Reformei. O regăsim în prefața patriarhului Dosithei la *Biblia* de la 1688, prefață care se pare că nu-i aparține, de vreme ce tot Dosithei impusese, la Sinodul din 1672, hotărârea ca *Scriptura* „să nu fie citită de toți, ci numai de cei care au pregătirea cuvenită”. Mitropolitul Antonie Plămădeală nu ține seama de această hotărâre când afirmă că „în ortodoxie Sfânta Scriptură n-a fost interzisă lecturii” (*Sfânta Scriptură în Biserica ortodoxă*, în „Dacoromania”, 7, 1988, p. 21).

⁹ Preluând o informație din ediția de la Frankfurt pe Main, autorul prefeței *ms. 45* spune că *Vechiul Testament* „iaste mai presus decât toate alte cărți câte sânt [...] și toată legea noastră cu aceasta să întemeliază” (după Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 112–113). Observăm că referința nu se face la *întreaga* *Biblie*, ci doar la *Vechiul Testament*, și mai știm că temeiul religiei ortodoxe nu este *Vechiul*, ci *Noul Testament*. În *ms. 4389* unghiul de apreciere teologic este diferit: aici se vorbește despre *întreaga* *Biblie* ca despre o „carte a cărților”, adică de „dumnezeiasca lege vâche și noaună”.

sfera de influență a culturii slavone și se integrează în cultura de factură greacă. Literalismul extrem al secolului al XVI-lea este atenuat, admițându-se unele abateri de la literă în favoarea sensului¹⁰; dar ele nu marcau totuși o desprindere completă de presiunea originalului biblic.

Pentru a aprecia rezultatul acestei metode, ilustrată nu numai de Milescu, dar și de alți cărturari care au contribuit la definitivarea traducerii sale, ne-am propus să reanalizăm punctele de vedere deja exprimate, plecând de la o sinteză a rezultatelor la care a ajuns cercetarea lingvistică din ultimul timp. În cea mai mare parte, materialul a fost preluat din studiile ample ale profesorului Vasile Arvinte¹¹ și din monografia lui Ion Gheție¹², dar acest material a fost reordonat dintr-o triplă perspectivă, sugerată de un articol al lui Leiv Flydal¹³.

După Flydal, limba fiecărui individ se caracterizează prin coexistența, în proporții diferite, a unor structuri decalate, pe care le numește „structuri lingvistice simultane”. Decalajul poate fi *temporal*, dat de coexistența fenomenelor arhaice cu cele din limba vorbită; *spațial*, dat de coexistența fenomenelor care aparțin unor dialecte sau graiuri diferite; *social*, dat de deosebirile de nivel sociocultural. Cercetarea acestor decalaje necesită o perspectivă adecvată: *diacronică* (în primul caz), *diatopică* (în al doilea) și *diastratică* (în al treilea). Fiecare vorbitor, spune Flydal, are posibilitatea de a face o *alegere stilistică interstructurală*, optând pentru unul sau altul dintre elementele structurilor pe care le cunoaște.

Judecând după studiile existente, *Biblia* de la 1688 este adecvată tipului de analiză propus de Flydal, ea fiind un exemplu tipic de coexistență a unor „structuri lingvistice simultane”. Fiecare capitol al lucrării noastre va încerca să releve aceste structuri din perspectivă diatopică (elemente regionale muntenești, moldovenești și, eventual, ardelenesti), diacronică (elemente arhaice și inovații) și diastratică (elemente ale limbii vorbite, populare, și ale celei scrise, savante), selectate din toate nivelurile limbii (fonetică, morfologie, sintaxă și lexic). Pe baza rezultatelor din fiecare capitol, vom încerca să precizăm contribuția *Bibliei* la dezvoltarea limbii literare românești, și anume: la *unificarea*, la *modernizarea*

¹⁰ Acest lucru este evidențiat, în *ms. 45*, de procedul de a întregi sensul prin paranteze unghiulare, adăugând cuvinte sau legături care nu se aflau în original, dar trebuiau presupuse pentru a înțelege fraza. *Ms. 45* fusese pregătit ca o adevărată ediție critică, dar nevoia de a tipări cât mai repede cartea a făcut ca să se renunțe la acest procedeu, cât și la indicarea prin cifre a ordinii cuvintelor în original, de la care traducerea era silită uneori să se abată. După N. A. Ursu, nu Milescu, ci Dosoftei ar fi alcătuit, „după metodele filologice ale umaniștilor, aparatul critic al traducerii” (*Note și variante la vol. Dosoftei, Opere*, I, București, 1978, p. 507. Vezi și idem, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în LR, XXXVIII, 1988, nr. 5).

¹¹ Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic*, în vol. *Monumenta*, pars I, *Genesis*, Iași, 1988; pars II, *Exodus*, Iași, 1971; pars III, *Leviticus*, Iași, 1993; pars IV, *Numeri*, Iași, 1995.

¹² Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.

¹³ Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap”, XVI, 1952, p. 244–256.

și la *diferențierea stilistică* a acestei limbi. Putem rezuma această metodă prin următorul tabel:

Perspectiva analitică	Tipuri de structuri	Natura contribuției la dezvoltarea limbii literare
<i>diatopică</i>	<i>spațiale</i>	<i>unificare</i>
<i>diacronică</i>	<i>temporale</i>	<i>modernizare</i>
<i>diastratică</i>	<i>sociale</i>	<i>diferențiere stilistică</i>

Înainte de a intra în subiect, mai facem câteva precizări:

1. Analiza nu are în vedere manuscrisele, ci doar textul *Bibliei* în varianta sa tipărită, singura care putea contribui la dezvoltarea limbii literare.

2. Am considerat faptele drept „muntenești” sau „moldovenești” nu plecând de la situația actuală a graiurilor, ci de la aceea existentă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru apreciere, ne-am orientat, în general, după limba celor două manuscrise ale *Bibliei*, așa cum procedează și V. Arvinte în analizele D-sale: *ms. 4389* (= muntenească) și *ms. 45* (= moldovenească, cu muntenizări sporadice, datorate copistului). Ca și D-sa, am văzut în grafie un reflex al pronunției, deși, în unele situații, acest lucru este discutabil (cum vom vedea în continuare).

În interpretarea fenomenelor din textele vechi nu există întotdeauna un consens al specialiștilor. Spre exemplu, un fenomen care astăzi este moldovenească, pronunțarea dură a consoanelor șuierătoare *ș* și *j*, pare să fi fost muntenească în secolul al XVII-lea (se întâlnește în *ms. 4389*), și invers, pronunțarea lor palatală, existentă astăzi în graiul muntean, pare să fi avut pe atunci răspândire în Moldova (se întâlnește în *ms. 45*). Constatând această situație, Heimann Tiktin¹⁴, urmat de Alexandru Philippide¹⁵ și de Ion Gheție¹⁶, a apreciat că normele dialectale din secolul al XVII-lea erau altele decât cele actuale. Teoria aceasta a fost combătută însă de Gheorghe Ivănescu¹⁷. După opinia sa, grafiile din secolul al XVII-lea nu reflectau pronunția din graiuri, ci una cu mult mai veche. O serie de exemple din documentele secolului al XV-lea par să indice faptul că încă de atunci (dacă nu cumva mai dinainte) se petrecuse durificarea șuierătoarelor în Moldova și înmuiera lor în Muntenia. Deci, în secolul al XVII-lea, graiurile moldovenești și muntenești aveau, sub acest aspect, aceeași înfățișare ca și astăzi, numai că ea era mascată de grafie. „Înclin pentru ipoteza – spunea Ivănescu – că și în secolul al XVII-lea clasa cultă moldovenească pronunța *șă, ši, ză, ži*, și că grafiile *șe, si, je, ji*

¹⁴ H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 99 și urm. (citată de Philippide; vezi mai jos, nota 15).

¹⁵ Alexandru Philippide, *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888, p. 115.

¹⁶ Ion Gheție, *op. cit.*, p. 84, 140–145; idem, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, 1978, p. 82; idem, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, 1994, p. 150 și 152.

¹⁷ Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1945, p. 243 și urm.

se explică prin tradiția ortografică din acel timp. Trebuie să admitem totuși că măcar din când în când clasa cultă pronunța și *še*, *și*, *že*, *ži*, întocmai cum e cazul cu clasa moldovenească de azi (limba scrisă influențează doar asupra limbii vorbite). [...] Pentru noi este însă clar că în Moldova graiul popular [...] avea *ș* și *ž* velari (cu efect velarizant asupra vocalelor următoare) deja de la începutul secolului al XVII-lea¹⁸. G. Ivănescu explica în mod asemănător situația din Muntenia, unde „era o altă tradiție ortografică decât în Moldova [...], în contradicție [...] cu probele că în acel secol *ș* și *ž* erau deja muiiați”¹⁹. În finalul capitoului, G. Ivănescu era de părere că ipoteza unei norme ortografice era mai puțin plauzibilă – cel puțin în Moldova – și că trebuie invocată o diferențiere socială între „graiul aristocrației moldovene originare din Maramureș”, care avea pe *ș*, *ž* muiiați, și graiul popular, care ajunsese la *ș*, *ž* duri²⁰.

Teoria lui G. Ivănescu este îmbrățișată de V. Arvinte, care combate interpretarea lui Ion Gheție²¹. După D-sa, „situația este, prin urmare, inversă decât cea existentă astăzi în vorbirea populară din cele două provincii. Ea se explică în cea mai mare măsură prin tradiția grafică”. Dar, ca și G. Ivănescu, autorul presupune totuși „la cărturari rostirea cu șuierătoarele muiate” în Moldova și dure în Muntenia. Dacă am considera fenomenul o simplă „tradiție grafică”, el nu ne-ar mai interesa în lucrarea noastră. Totuși, V. Arvinte pare să admită, cel puțin pentru manuscrisele *Bibliei*, o pronunțare reală, de vreme ce descrie fenomenul nu ca pe o simplă grafie, ci vorbește despre „rostirea dură a șuierătoarei *ș*” sau despre „rostirea palatală a șuierătoarei *ș*”. Ca și G. Ivănescu, D-sa presupune două „variante ale limbii literare”, numai că nu le mai explică printr-o diferențiere socială (aristocrație – poporul de jos), ci printr-una culturală în sens larg (oameni culti – oameni lipsiți de cultură). În această ipoteză, dacă înțelegem bine, schimbarea unei forme precum *cenușe* din *ms. 45* în *cenușă* în cartea tipărită ar trebui interpretată nu ca înlocuirea unei grafii moldovenești nereală (tradiționale) cu o grafie muntenească nereală, ci ca înlocuirea unei norme vorbite cu o altă normă vorbită. Ca și V. Arvinte, vom considera deosebirile de timbru ale șuierătoarelor ca un caz de diferențiere diastratică, iar nu diatopică, așa cum le consideraseră Tiktin, Philippide și Gheție.

3. Nu mai puțin dificilă este deosebirea dintre fenomenele regionale și cele populare. Astfel, un fenomen care astăzi este muntenească, anume păstrarea lui *ia* etimologic în *el tăia*, *el ia*, pare să fi fost popular în secolul al XVII-lea. Inovația moldovenească a închiderii la *ie* (*el tăie*, *el ie*) nu apare în *ms. 45* al traducerii lui Milescu și este slab atestată în texte din veacul al XVII-lea²². Se pare că ea nu reușise să se extindă în cadrul subdialectului moldovenesc. De aceea, prezența în

¹⁸ *Ibidem*, p. 245.

¹⁹ *Ibidem*, p. 246.

²⁰ *Ibidem*, p. 264.

²¹ Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic la Facerea*, p. 56, la *Iesirea*, p. 6–7, la *Preoția*, p. 3–4.

²² Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 120.

Biblie a formelor cu *ia* nu pledează neapărat pentru caracterul muntenească al limbii acesteia. Tot astfel, un fenomen care astăzi caracterizează graiurile moldovenești, pluralul în *-ă* al neutrelor terminate în *-r* (*cară, izvoară, pahară* etc.), datorită velarizării lui *-e*, era popular în secolul al XVII-lea, întâlnindu-se și în texte muntenești (între care *ms. 4389*).

4. Vom considera un fenomen „arhaic” nu din perspectiva situației actuale, ci din aceea a secolului al XVII-lea. Astfel, cu greu am putea numi „arhaice” formele de imperfect persoana a VI-a (*ei intra, ei era* etc.), prezente în *Biblie*, pentru că inovația bănățeană a formelor cu *-u* analogic își face apariția în scris abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea²³. Nu avem nici un indiciu că această inovație ar fi fost cunoscută de traducătorii moldoveni sau munteni ai *Bibliei* de la 1688 și că ei ar fi respins-o, optând pentru formele mai vechi. Deci, în acest caz, ei nu aveau în uz două „structuri lingvistice simultane” – fenomen care va apărea mult mai târziu, pe timpul lui Heliade.

5. Am considerat „regionale” acele fenomene arhaice care deveniseră proprii unor graiuri și serveau la deosebirea acestora. De exemplu, africata moldovenească *g̃*, provenită din lat. *j + o, u* sau din lat. *d, g + j*, reflecta un stadiu mai vechi decât șuierătoarea muntenească *j*. Dar, în secolul al XVII-lea, decalajul diacronic se transformase într-un decalaj diatopic, între graiurile moldovenească și muntenească.

6. Invers, am considerat „arhaice” acele fenomene care nu deveniseră proprii graiurilor, ci caracterizau limba veche în ansamblu. Astfel, *-u* final postconsonantic, prezent astăzi în graiurile din sudul Moldovei și din estul Munteniei²⁴, apărea frecvent în jurul lui 1700 nu numai în textele moldovenești (*ms. 45*, cronică de Neculce), dar și în scrierile cronicarilor munteni, de exemplu la Radu Greceanu²⁵, unul dintre traducătorii *Bibliei* de la 1688. În aceste condiții, înlăturarea lui parțială în tipăritura de la București pare să se explice mai bine ca o reacție față de un fenomen apreciat ca „arhaic” decât ca o „muntenezare”.

II. Structura lingvistică a *Bibliei de la București* din perspectivă diatopică

Multă vreme s-a crezut că *Biblia lui Șerban* reflectă exclusiv graiurile sudice. În lucrarea *Rumänische Sprache und Literatur* (§ 6), Moses Gaster spunea: „Limba este în întregime aceea a dialectului muntenească și se deosebește fundamental de dialectul moldovenească”. Dar el nu excludea posibilitatea ca lucrarea, scrisă inițial în grai moldovenească, să fi fost muntenezată la tipărire, pentru că „nu numai o carte

²³ *Ibidem*, p. 170.

²⁴ Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 688.

²⁵ Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare, I. De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*², București, 1971, p. 316.

scrisă într-un anumit dialect a fost schimbată în alt dialect atunci când s-a tipărit²⁶. Punctul de vedere al lui Gaster a fost împărtășit de Gh. Nedioglu, după care „limba *Bibliei* [...] a impus definitiv graiul muntenesc ca bază pentru limba literară a românimii întregi”²⁷.

Prezentată într-un manual școlar din 1930, ideea s-a transformat repede în dogmă. La acest proces a contribuit Al. Rosetti, care susținea, în anul 1942, că *Biblia* bucureșteană „desăvârșește impunerea graiului muntean ca limbă literară”²⁸, iar într-un manual școlar din anul 1946, scris în colaborare cu J. Byck, se referea la ea ca la o „operă de fixare ca limbă literară a graiului muntenesc”²⁹. În tratatul scris în colaborare cu B. Cazacu și Liviu Onu, Rosetti își menținea punctul de vedere, văzând importanța lingvistică a *Bibliei* în „consolidarea trăsăturilor muntenesti ale limbii literare”³⁰. Toate alternanțele constatate aici, în diverse compartimente ale limbii, erau apreciate ca existente în limba literară a epocii; nici unul dintre fenomene nu era considerat moldovenesc.

Prin astfel de afirmații, Nedioglu și Rosetti plasau unificarea limbii literare românești cu două secole mai devreme. Punctul lor de vedere era împărtășit și de o serie de istorici sau de istorici literari, care insistau asupra caracterului unitar al limbii acestei opere. Constantin Solomon era convins că „tălmăcitorii de la București [= frații Greceanu, după opinia sa] traduc *Biblia* într-o limbă unitară, o limbă care trebuia să fie înțeleasă de românii de pretutindeni”³¹. După Ștefan Ciobanu, „frații Greceanu au știut să imprime textului *Vechiului Testament* al moldoveanului Nicolae Milescu vigoarea și energia graiului muntenesc”, iar opera lor „încheie un capitol în formarea și evoluția limbii românești literare”³². În manualul de istorie literară al lui Gabriel Drăgan, ea este prezentată ca „cea dintâi operă unitară de limbă românească”³³. Și Virgil Cândea vorbește despre „un moment capital în procesul de formare a limbii române literare”³⁴, iar mitropolitul Antonie Plămădeală susține că „limba *Bibliei* e limba din zona București – Târgoviște. [...] Prin *Biblie*, limba s-a răspândit peste tot pe unde erau români. Cartea a circulat mult”³⁵. În tratatul academic de *Istorie a literaturii române*, se apreciază că lucrarea „a contribuit la impunerea graiului muntenesc ca bază a

²⁶ După Petre V. Haneș, *Studii de istorie literară*, București, 1970, p. 109.

²⁷ După Ion Gheție, *Biblia de la București și procesul de unificare a limbii române*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 54.

²⁸ Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Noțiuni generale*, București, 1942, p. 80.

²⁹ Al. Rosetti și J. Byck, *Manual de literatură și limbă română pentru clasa a VI-a*, București, 1946, p. 73.

³⁰ Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *op. cit.*, p. 167.

³¹ Const. Solomon, *Biblia de la București (1688). Contribuțiuni nouă istorico-literare*, Tecuci, 1932, p. 48.

³² Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 204.

³³ Gabriel Drăgan, *Istoria literaturii române*, București 1946, p. 70.

³⁴ Virgil Cândea, *Paradisul și grădina*, în RITL, XXXV, 1987, nr. 3–4, p. 20.

³⁵ Antonie Plămădeală, *Biblia de la București*, p. 1006.

limbii literare”, în pofida numeroaselor alternanțe, considerate proprii graiului respectiv în epoca veche³⁶.

Dimpotrivă, Ovid Densusianu vedea în această operă un regres față de cărțile coresiene, sub aspectul unității limbii, datorită numeroaselor forme moldovenști conținute în paginile ei³⁷. Amestecul fusese sesizat mai înainte de către istoricul V. A. Urechiă, care și-l explica prin colaborarea unor cărturari din provincii diferite. După părerea sa, prin *Biblia lui Șerban* „câștigă mult în unificare limba literară românească, din cauză că la publicarea ei iau parte români din ambele principate, ca Radu și Șerban Greceanu (munteni) și Mitrofan, fost episcop de Huși (moldovan)”³⁸. Elogiul făcut lipsei de unitate a *Bibliei*, de către V. A. Urechiă, era motivat de credința sa că româna literară este rezultatul unei sinteze a graiurilor moldovenesc și muntenesc, în timp ce condamnarea ei, de către Ovid Densusianu, se făcea în virtutea convingerii lui că limba noastră literară s-a constituit prin impunerea subdialectului muntean. De aceea Urechiă vedea o calitate acolo unde Densusianu vedea un defect.

Opinia lui Densusianu este reluată într-un studiu de către profesorul G. Istrate, după care *Biblia*, deși tipărită în Țara Românească, „nu reprezintă graiul acestei provincii” și, prin urmare, nu se poate spune că „marchează un moment hotărâtor în impunerea graiului muntenesc în limba noastră literară”³⁹. Părerea sa se întemeia exclusiv pe prezența în *Biblie* a perfectului compus, folosit în graiurile din Moldova, unde perfectul simplu a dispărut. Argumentul acesta nu este însă doveditor, pentru că studiile ulterioare ale lui V. Arvinte au demonstrat că *Biblia* folosește în egală măsură ambele forme de perfect, așa cum o fac, de altfel, cele două manuscrise, 45 și 4389. De aici se vede că perfectul simplu nu dispăruse încă din subdialectul moldovenesc și că nu putem transfera în limba veche o situație existentă în graiurile actuale. Convins că *Biblia de la București* folosește în mare măsură traducerea mai veche a *Noului Testament* de la Bălgrad (1648), G. Istrate vedea în ea „o operă de colaborare rezultată din eforturile comune ale ardelenilor, moldovenilor și muntenilor”⁴⁰. Ar fi vorba deci de o primă sinteză, similară cu cea din epoca modernă, numai că ideea influenței ardelenști în limba *Bibliei* rămâne o simplă presupunere.

Într-un studiu din anul 1972, Ion Gheție demolează pur și simplu concluzia lui Al. Rosetti, printr-o amplă serie de exemple, culese în cea mai mare parte din domeniul foneticii, unul din domeniul morfologiei și câteva din acela al vocabularului. După D-sa, teoria lui Rosetti „este contrazisă în mod constant” de fapte: „*Biblia de la București* e departe de a oferi un model de grai muntenesc

³⁶ *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 457.

³⁷ Ovid Densusianu, *Opere*, III, București, 1977, p. 28.

³⁸ V. A. Urechiă, *Schițe de istoria literaturii române*, București, 1855, p. 133.

³⁹ G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în AUI, s.n., secț. III (Științe sociale), tom. III, 1957, fasc. 1-2, p. 86, 87.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 88.

literar, prezentând numeroase particularități care contravin normelor tradiționale ale scrierilor muntenești, așa cum fuseseră ele fixate în tipăriturile coresiene, și se îndepărtează totodată de normele unice supradialectale ale românei literare, cristalizate definitiv în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea”. În consecință, „*Biblia de la București* n-a putut desăvârși impunerea graiului muntean ca bază a limbii literare”; dimpotrivă, ea „reprezintă punctul culminant al influenței graiului moldovenesc asupra limbii scrise în Muntenia în secolul al XVII-lea”⁴¹. Totuși, Ion Gheție recunoștea caracterul dominant al trăsăturilor lingvistice muntenești⁴². De aceea, într-un articol ulterior, D-sa nu nega faptul că opera respectivă „a contribuit la impunerea graiului muntean ca bază a limbii literare”, deși „n-a jucat un rol decisiv în unificarea limbii literare” – cum se afirmase⁴³.

Un punct de vedere apropiat de acela al lui Gheție are Petre V. Haneș, după care „*Biblia* nu e scrisă în dialect muntenesc, dar se apropie de el”. Explicația faptului ar fi aceea că traducătorul însuși, N. Milescu, ar fi avut o limbă amestecată, „trăind în ambele țări”⁴⁴. Dar această explicație nu este deloc convingătoare. Mai întâi, Milescu a trăit în Țara Românească doar un an, între 1659 și 1660, când l-a însoțit pe Gh. Ghica, timp prea scurt pentru a-și schimba graiul. În al doilea rând, studierea *ms. 45* nu conduce la ideea unui amestec, ci dimpotrivă, relevă un grai moldovenesc curat, pe care copistul muntean nu a reușit să-l altereze prea mult. Amestecul a apărut în faza finală a elaborării *Bibliei*, nu în faza inițială a sa.

Într-un studiu din anul 1985, Felicia Șerban diminuează simțitor rolul elementului muntenesc: după părerea D-sale, „rezultatul este un amestec de graiuri” atât sub aspect lexical, cât și sub aspect fonetic⁴⁵. Consacrând câteva studii cu caracter monografic primelor cărți ale *Bibliei*, V. Arvinte constată, de asemenea, „un amestec de norme”⁴⁶, care angajează toate compartimentele limbii, mai puțin sintaxa. Caracterul exhaustiv al acestor studii a permis ca ideea amestecului, până atunci exemplificată mai mult sau mai puțin sumar, să fie pentru prima dată demonstrată în mod convingător. Indicațiile de frecvență, la care autorul recurge în mod constant, contribuie la relevarea ponderii fenomenelor prezentate, care se dovedește a fi, într-adevăr, mai mare pentru cele muntenești decât pentru cele de tip moldovenesc.

Un inventar sumar al particularităților dialectale confirmă acest punct de vedere, dar ne ajută totodată să semnalăm un fapt important, care nu a fost subliniat îndeajuns: acela că *foarte puține norme există în stare pură; de obicei ele se aplică în mod inconsecvent la toate nivelurile, așa încât mai fiecare normă coexistă cu abaterea de la ea, reflectând o normă de tip diferit. Ceva mai mult, alternanța*

⁴¹ Ion Gheție, *Biblia de la București...*, p. 54–55 și 64; vezi și *Baza dialectală...*, p. 342.

⁴² Idem, *Biblia de la București...*, p. 61.

⁴³ Idem, *Biblia de la București în lumina unor cercetări mai vechi și mai noi*, în LR, XXXII, 1988 p. 503.

⁴⁴ Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁵ Felicia Șerban, *Cuvinte regionale în primele traduceri românești ale „Cântării Cântărilor”*, în CL, XXX, 1985, nr. 1, p. 47.

⁴⁶ Vasile Arvinte, *Studiu introductiv la Facerea*, p. 103. Constatarea este întărită prin studii introductive la următoarele trei cărți ale *Bibliei*.

dintre normă și abatere angajează de multe ori același cuvânt, fie pe spații mai largi, fie chiar în cuprinsul aceleiași pagini. Pentru a evidenția acest lucru, vom înregistra particularitățile pe două coloane.

I. Particularități fonetice

Muntenești

- accentul în *ăripă*⁴⁷, *prépelețe*;
- grupul *á + n + voc.* > *âi*: *călcâi*, *căpătâi*, *dentâi*, *pâine*;
- grupul *á + m + cons.* > *u*: *umbla*, *umple*;
- *a* neaccent. + *n + voc.* > *e, i*: *strein*, *striin*;
- *e* neaccent. închis la *i*: *brașile*, *dobitoacile*, *hainile*, *îngirii*, *peștiră*, *sufletele*, *ucinicii*;
- *e* neaccent. netrecut la *i* în *fecior*;
- *i* netrecut la *u* în *zioa*;
- *i* păstrat în *mira*;
- *o* păstrat în *coconii*;
- *o* neaccent. netrecut la *u* în *preot*, *preoșască*;
- păstrarea labialei în *a fi*, *fiară*, *fier*, *fierbe*, *firea*. Forme corecte (etimologice): *hicleşug*;

Moldovenești

- accentul în *ăripă*, *vultur*;
- grupul *á + n + voc.* > *âi* (fază mai veche): *dentâi*;
- grupul *á + m + cons.* > *î* (fază mai veche): *împle/împle*;
-
- *e* neaccentuat păstrat: *brașelor*, *îngerii*, *peșteră*, *sufletele*;
-
- *i* trecut la *u* în *zua*⁴⁸;
-
- disimilarea lui *o* în *cuconii*;
-
- palatalizarea labialei *f* în *a hi*⁴⁹, *her* / *hier*, *herbi* „fierbi”, *hiară*, *hieresteu*, *hiarea* „fierca” *hirea*, *rășchira*. Hipercorecția în *movilă* (< sl. *mogyla*), *viclean* / *ficlean* (< magh. *hüllen*), *vicleni*, *viclenie*, *vicleșug* / *ficleșug* (< magh. *hütlenség*);

⁴⁷ Repartiția o face Ion Gheție după atlasul lui Weigand (*Baza dialectală...*, p. 94), numai că *ăripă* apare și în *ms. 45* moldovenesc. Este greu de spus dacă e vorba de o intervenție a copistului muntean sau dacă nu cumva, în perioada veche, aria lui *ăripă* nu era mai largă. Din acest motiv, probabil, V. Arvinte nu se pronunță în privința repartiției dialectale a accentuării (*Studiu lingvistic la Jeșirea*, p. 1). Situația seamănă cu cea a cuvântului *vultur*: accentul muntenesc, *vultúr*, se găsește în *ms. 45*. De această dată, V. Arvinte explică accentuarea din *ms. 45* prin intervenția copistului (*Studiu lingvistic la Preoția*, p. 1).

⁴⁸ Forma este citată de Ion Gheție (*Baza dialectală...*, p. 332) cu trimitere la p. 755^a, dar la această pagină găsim *zioa*. Bănuim că este vorba de o greșeală de notare a paginii, pentru că nici verbul *așămăna-l-voiu*, citat la aceeași pagină, nu se găsește acolo. *Zua* apare însă în *Noul Testament de la Bălgrad*, în versetul corespunzător (Matei, 6, 34).

⁴⁹ Semnalat de Mihai Moraru, *Loca obscura în Biblia de la București*, în „Dacoromania”, 7, 1988, p. 150. Palatalizarea labialelor nu era necunoscută unor graiuri muntenesti (estice) și oltenesti, dar ea apare sporadic în texte muntenesti din secolul al XVII-lea (Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 276, 279, 284, 285) și nu afectează decât puține cuvinte; în *Biblia* de la 1688 fenomenul este cu mult mai frecvent și angajează o serie mai întinsă de cuvinte.

– nevelarizarea lui *e, ea, i* după spirantele *s, z*: *aduseră, asemăna, asemănare, mătase, osebi, se, seamă, seară, semănaț, seminție, simfîre, singur, țesetură; Dumnezeu, păzească, zi, zise(ră)*. Forme corecte: *arzând, sâmbetele, sângele*;

– nevelarizarea lui *e, ea, i* după africata *ț*: *preoțască, țermuri, țesătură, țesut, vițel*;

– africata *ț* rostită muiat în finală: *ardeți, aruncați, ați, căutați, chinuiți, câți, coți, faceți, gâlceviți, își, toți*;

– rostirea dură a lui *l* final: *fel*;

– nevelarizarea lui *e, ea, i* după labiale: *albeață, iubescū, merg, topesc, veac, veșmîntele*. Formă corectă (etimologică): *zămislit*;

– nevelarizarea lui *e, i* după *t, d, n, r*: *blestemul, Dumnezeu, nedejdui, obrezui, Reveca, strica, strigă*;

– trecerea la *j* a africatei *ğ*: *ajutoriu, batjocori, împrejur, încunjurate, joc, juca, judeca, jug, juncă, junghere, jur, jurămînt*;

– trecerea la *z* a africatei *dz*: generală;

– sonorizarea lui *s* în grupurile *sm, sn*: *zmaragd, zmirnă, zmoală, zmochin, zmultă, znop*;

– nepropagarea lui *n* în *genuchi, mănuchi, rînichi*;

– forma *îndărăt* (corespunzând mold. *îndrăptu*).

– velarizarea lui *e, ea, i* după spirantele *s, z*: *adusără, asămăna, asămănare, mătasă, osăbêște, samă, sară, să, sămănați, sămînție, sămțire, sângur, ășătură; Dumnezeu, păzașcă, zî, zăse(ră)*. Hipercorecția în *arzînd, simbetele, singele*;

– velarizarea lui *e, ea, i* după africata *ț*: *preoțască, țărmuri, țăsătură, țăsut, vițâl*. Forme hipercorecte: *ațișînd, trimișînd*;

– africata *ț* rostită dur în finală: *ardeț, aruncaț, aț, căutaț, chinuiț, căț, coț, faceț, gâlceviț, îț, toț*;

– rostirea muiată a lui *l* final: *feli, feliuri*;

– velarizarea lui *e, ea, i* după labiale: *clipască, cîrvăsc, vac, vîrtute, veșmîntele, vorovască*. Hipercorecția în *zemislî*;

– velarizarea lui *e, i* după *t, d, n, r*: *blestămul, Dumnăzău, hiarălor, nădejdui, obrăzui, să omoară, pâraște, Răveca*;

– menținerea africatei *ğ*: *ajutoriu, batgiocurêște, impregiur, încungiurără, giunghiicare, giurămînt*;

– nesonorizarea lui *s* în grupurile *sm, sn*: *snop*;

– propagarea lui *n* în *genunchi*;

2. Particularități morfologice

Muntenești

– articolul posesiv variabil: „toate *ale* lui”, „*ale* cui sînt acêstea”, „copii *ai* lui”, „trupul [...] *al* păsărilor”;

Moldovenești

– articolul posesiv invariabil: „păcatele *mê*le și *a* părinților”, „oștenii *a* lui Hristos”, „în mijlocul Ghebei și *a* cetății”;

- pl. art. *mâ(i)nile*;
- pl. *brâne* (de la *brâu*);
- sg. art. *tatăl*;
- pron. personal de pers. III și VI: *dânsul, dânsa, dânsii, dânsele*;
- contragerea în sintagmele prepoziționale *dentr-însul, într-însul, într-însii*;
- pron. nehotărât *celalalt*;
- pron. nehotărât *cinevași*;
- pron. negativ *nimeni*;
- adj. *nalt, -ă*;
- imperativul în *-o: vino!*;
- adverbele *acum, dendărăt, denlăuntru, înlăuntru, nainte, tocma*;
- adverbele *aici, acolo*;
- loc. adv. *mai (i)nainte*;
-
- prepozițiile *dupe, dupre, împrejur*;
- conjuncțiile *deaca, deca*.

- pl. art. *mânule*;
-
- sg. art. *tatul*;
-
-
- pron. nehotărât *alalt*;
- pron. relativ *ce în locul lui care*;
- pronume negativ *nime*;
- adj. *înant, -ă*;
-
-
- adverbele *aicea, acolea*;
-
- adverbul *astară „astă seară”*;
- prepozițiile *după*, (mold. și popular) *prejur*.
-

3. Particularități lexicale⁵⁰

Muntenești

- cuvintele: *austru, bogză, broboană „strugure”, cearșaf, cizmă, crug, curte, doică, ficat, ginere „mire”, gătlej, a (h)răpi „a jefui”, judecată, mociorică, mumă, năcovalnă, nevastă „mireasă”, noroi, os, păpădie, pământ-cuit „măsurat cu parmacul”, pisică, praf / prah, rănichii, a scuipi, șomac, șorliță, taur, târcav, a vorbi, zăpadă, zăvastă etc.*

Moldovenești

- cuvintele: *a amistui, apesteală, băhniș, boinic, boleac, a buhni, chelșug, a dodăi, dodeială, făgadă, gemme, haslă, hâtrie, hâtru, hreasc, hricică, a se înturna, jămnă, a jecui, lac „groapă”, mălai „mei”, a mâlcomi, mâlcomiș, a mâlcomiși, mreajă, ogradă, omăt, palancă, pântece, poamă „strugure”, pripoiit „spânzurat”, a prișleși „a (se) înstrăina”, proașcă „coardă”, puhoi, puhoios, a rășchira „a risipi”, sără(i)man „orfan”, sicriiul, smărdă „tină”, stog, a stropsii, sudalmă, a sudui, suduitoriu, șatră, șipot, șireag „șir”, tină, a (se) tâmpi „a (se) toci”, „a slăbi”, vizunie, vârtucios, a vorovi, a zbori „a se înălța”, a zgârci „a îngrozi” etc.*

⁵⁰ Celc mai multe particularități de acest fel au fost semnalate de N. A. Ursu, *Noi informații*, în LR, nr. 5, 6/1988 și nr. 1, 2/1989.

Lista particularităților nu este, firește, completă, pentru că limba *Bibliei* nu a fost încă analizată în totalitatea sa și pentru că nu le include și pe acelea mai mult sau mai puțin discutabile. Astfel, Ion Gheție consideră conjuncția *veri muntenească*⁵¹, dar ea apare și în *ms. 45* al lui Milescu⁵², ceea ce înseamnă că nu era necunoscută graiurilor moldovenești. După V. Arvinte, pronumele nehotărât *cevași*, prezent în primele cărți ale *Bibliei*, „pare a constitui o trăsătură caracteristică a normei sudice muntenești”⁵³, numai că acest punct de vedere, chiar prudent exprimat, nu rezistă în continuare, deoarece autorul însuși îl constată în *Numerii* și în *ms. 45*⁵⁴. După opinia lui Ion Gheție, nu ar fi exclus ca o serie de cuvinte, precum *sudalmă*, *sudui*, *tină*, caracteristice graiurilor nordice, să fi fost cunoscute și în Muntenia, în perioada veche⁵⁵. Dar, dincolo de aceste incertitudini, este de pe acum evident faptul că puține sunt particularitățile muntenești care să nu-și aibă corespondentul lor moldovenesc – și nu este exclus ca cercetarea ulterioară să completeze lipsurile, atestând sporadic abateri de la normele care, deocamdată, se prezintă ca fiind unice. Decalajele sunt date mai mult de frecvență, pentru că primele sunt, în general, mai frecvente decât celelalte. Dar și frecvența este un criteriu relativ și, nu de puține ori, constatăm că raportul ocurențelor, indicat de V. Arvinte, se schimbă de la o carte la alta⁵⁶.

Tabloul prezentat de noi relevă faptul că *particularitățile moldovenești domină net în lexic, cele muntenești în morfologie, iar în fonetică cele două zone dialectale tind să se echilibreze*, cu o ușoară preponderență numerică a particularităților de tip sudic. În aceste condiții, ne întrebăm dacă concluzia provizorie a lui Ion Gheție, după care „*Biblia de la București* [...] trebuie considerată [...] un text muntenească care a suferit o destul de puternică influență nordică”⁵⁷, ar mai putea fi menținută. S-ar putea considera la fel de bine un text moldovenesc (tradus și revizuit de moldoveni) puternic munteșizat, cu atât mai mult cu cât această idee corespunde întru totul adevărului istoric. Rămâne în picioare teza „amestecului de norme”, cu precizarea că *puține sunt normele dialectale care să nu se neutralizeze în textul definitiv al operei printr-o serie de excepții*. Caracteristice rămân alternanțele: *âripă* și *aripă*, *dentâi* și *dentăi*, *împle* și *umple*, *sufletile* și *sufletele*, *zioa* și *zua*, *coconii* și *cuconii*, *fier* și *hier*, *hicleșug* și *vicleșug*, *aduseră* și *adusără*, *zi* și *zî*, *arzând* și *arzind*, *sângele* și *singele*, *țermuri* și *țarmuri*, *ardeși* și *ardeț*, *fel* și *feli*, *veșmintele* și *veșmănte*, *zămislit* și *zemisli*, *blestemul* și *blestămul*, *nedejdii* și *nădejdui*, *Reveca* și *Răveca*, *ajutoriu* și

⁵¹ Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 176.

⁵² Vasile Arvinte, *Studiu introductiv la Preoția*, p. 15.

⁵³ *Ibidem*, p. 10.

⁵⁴ Idem, *Studiu introductiv la Numerii*, p. 9.

⁵⁵ Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 339.

⁵⁶ Vezi, de exemplu, observația sa în legătură cu *nărod* și *norod* în *Studiu lingvistic la Ieșirea*, p. 2.

⁵⁷ Ion Gheție, *Biblia de la București și procesul de unificare...*, p. 61.

agiutoriul, znop și snop, genuchi și genunchi, ale lui și a lui, mînilé și mînule, tatăl și tatul, celalalt și alalt, nimeni și nime, nalt și înalt, dupe și după, zăpadă și omăt, noroi și tină, broboană și poamă, curte și ogradă, a hrăpi și a jecui, a vorbi și a vorovi ș.a.m.d.

Confruntarea dintre cele două subdialecte se face pe fondul unor alternanțe ce caracterizau limba populară în ansamblu, de exemplu între pronumele demonstrative *cesta, ceasta și acesta, aceasta*, între *ceea și aceea*, între pluralele *umere și umeri*, între genitivele *mărei și mării, casei și casii*, între femininul *pustie* și neutrul *pustiul*, între infinitivele *povățui și povăți* etc. etc. De altfel, în multe privințe, limba literară românească nu este nici astăzi fixată (după Alf Lombard, ea este „limba literară cea mai puțin fixată” dintre limbile romanice...).

Se pune întrebarea dacă presupusa utilizare a *Noului Testament* de la Bălgrad (1648) și-a lăsat sau nu amprenta asupra configurației dialectale a *Bibliei lui Șerban*. Comparând o serie de capitole, am observat că particularitățile ardelenеști sunt de obicei evitate:

<i>Capitolul</i>	<i>Noul Testament (1648)</i>	<i>Biblia (1688)</i>
Ioan, 9, 39	giudecată	judecată
Ioan, 10, 10	să giunghé	să junghé
Matei, 2, 16	batgiocurit	batjocorit
Matei, 11, 29	giugul	jugul
Matei, 20, 19	batgiocurească	batjocurească
Matei, 22, 4	giunghii	sânt junghiate
Luca, 4, 9	gios	jos
Luca, 4, 14	deîmpregiur	împrejurul
Luca, 4, 37	împregiurul	împrejurul
Luca, 11, 19	giudecătorii	judcătorii
Matei, 6, 34	zua	zioa
Matei, 4, 24	adusără	aduseră
Matei, 13, 24	asamănă-să	asemănă-se
Matei, 3, 1	craiu	împărat
Matei, 2, 13	iaca	iată
Matei, 4, 23	povestuind	propoveduind
Matei, 21, 5	supt târhat	supt jug
Ioan, 9, 22	varecine	cineva
Ioan 10, 23	târnațul	bolta
Luca, 4, 18	surumanilor	săracilor
Luca, 11, 27	zgăul	pântecele
Luca, 11, 31	giudeț	judecată
Luca, 11, 33	speae	obroc
Luca, 11, 45	ne faci băsău	ne ocărăști
Luca, 11, 54	aleșuindu-l	pândindu-l

Exemplele de păstrare a unor particularități ardelenesti sunt foarte puține:

Ioan, 9, 6	tină	tină
Luca, 4, 41	Dumnezău	Dumnezău
Luca, 7, 31	voiu asămăna	voiu asămăna
Matei, 13, 25	sămână	sămână
Matei, 13, 27	zisără	zisără
Matei, 13, 31	asămănată iaste	asămănată iaste
Matei, 16, 2	sara „seara”	sarā
Matei, 17, 9	sângur	sângur
Luca, 4, 40	fealiure	fealiuri

Elementele comune nu implică neapărat o influență directă a tipăriturii ardelenene – așa cum a presupus G. Istrate. Cuvântul *tină* putea fi cunoscut și în Muntenia în acea vreme, iar velarizarea lui *e*, *ea*, *i* după *s*, *z*, precum și palatalizarea lui *l* în *fealiuri* s-ar putea explica și prin intervenția diortositorilor moldoveni ai *Bibliei* de la 1688⁵⁸. Că așa stau lucrurile, ne-o dovedește africata *ĝ*, care apare în *Biblie* (de exemplu la Matei, 9, 35) în cuvântul *încungiura* (Iisus), acolo unde *Noul Testament* ardelenean are *imbla* (Iisus). Influența ardelenescă a fost indirectă, ea exercitându-se doar la nivelul lexicului, printr-o serie de cuvinte existente în *ms. 45* al versiunii moldovenești (cum este *afund* „adânc” și altele, semnalate de N. A. Ursu în studiul D-sale)⁵⁹.

Limba *Bibliei* de la 1688 este o sinteză a graiurilor moldovenesc și muntenesc, realizată de câțiva cărturari, dar ea se deosebește esențial de sinteza lui Luther, cu care a fost comparată⁶⁰. Luther a generalizat formele dialectale selectate, transformându-le în veritabile norme, în timp ce în *Biblia* noastră „amestecul e dezordonat și dictat de întâmplare, nu de o voință fermă de a sistematiza, unificând în tipare omogene”⁶¹.

Explicația se află în însuși procesul de redactare a cărții. Așa cum au arătat Virgil Cândea și N. A. Ursu⁶², traducerea brută a lui Milescu a fost revizuită de un alt moldovean (viitorul mitropolit Dosoftei, după N. A. Ursu), iar acest manuscris a fost copiat de un muntean, Dumitru din Câmpulung-Muscel (= *ms. 45* de la Cluj). Copistul nu a respectat întotdeauna caracterul moldovenesc al limbii, ci a înlocuit uneori trăsăturile fonetice moldovenești prin corespondentele lor muntenesti. Manuscrisul lui Milescu a mai fost folosit de un alt traducător, muntean (identificat

⁵⁸ Pentru verbele *a semăna* și *a asemăna*, profesorul Arvinte admite și o influență a substantivului *sămână*, în care *ă* rezultase printr-un proces normal de evoluție fonetică (*Studiu lingvistic la Facerea*, p. 61).

⁵⁹ Vezi N. A. Ursu, *Noi informații, passim*.

⁶⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 14 (comparație reluată de atunci de mai mulți comentatori).

⁶¹ Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 341, cf. și *Biblia de la București și procesul de unificare...*, p. 64.

⁶² Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 106–171; N. A. Ursu, *Note și variante*, p. 504–513; idem, *Noi informații*, I, p. 456 și urm.

de N. A. Ursu cu Daniil Panoneanu)⁶³, autorul *ms. 4389* de la București. După părerea lui Virgil Cândea⁶⁴ și a lui N. A. Ursu⁶⁵, acest manuscris n-a mai fost folosit la definitivarea traducerii *Vechiului Testament* de către frații Greceanu, dar analizele minuțioase făcute de către V. Arvinte relevă, de multe ori, opțiuni ale fraților Greceanu pentru cuvinte și forme din *ms. 4389*, explicabile prin colacionarea celor două manuscrise în sinteza finală⁶⁶. Comparând cele două versiuni cu versiunea definitivă, am constatat numeroase corespondențe bilaterale:

<i>Facerea</i>	<i>ms. 45</i>	<i>ms. 4389</i>	<i>Biblia (1688)</i>
1, 2	nevădzut	nevăzut	nevăzut
1, 4	usăbi	osebi	osebi
1, 5	dzuă	zioa	zio
1, 6	așea	așa	așa
1, 9	să ivască	să se ivească	să se ivească
1, 22	împleți	umpleț	umpleți
1, 31	a șasea	a șasea	a șasea
2, 10	să adepce	să adape	să adape
2, 15	să o păzască	să-l păzească	să o păzească
2, 18	agiutoriu	ajutoriu	ajutoriu
2, 23	acmu	acum	acum
2, 24	maica lui	muma lui	mumă-sa
3, 1	șearpele	șarpele	șarpele
3, 17	porâncit	poruncit	poruncit
3, 23	scoasă	scoase	scoase
4, 10	strângă	strigă	strigă
8, 8	porâmbul	porumbul	porumbul
9, 2	mânule	mâinile	mâinile
9, 23	îndărăptu	îndărăt	îndărăt
15, 9	giuncă	junc	juncă
18, 7	vițal	vițel	vițel
19, 1	ședea	șădea	șădea

⁶³ Primul care a făcut identificarea a fost Al. T. Dumitrescu (*Contribuțiuni la istoriografia românească veche*, în vol. *Lui Ioan Bianu. Amintire din partea foștilor și actualilor funcționari ai Academiei Române la împlinirea a șasezeci de ani*, București, 1916, p. 251), pe care însă N. A. Ursu nu-l mai pomenește în articolul D-sale (*Un cărturar puțin cunoscut, de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanu*, în „Cronica”, XVI, 1981, nr. 43, p. 5), unde aduce, pentru prima dată, probe în favoarea acestei identificări.

⁶⁴ Virgil Cândea, *Rățiunea dominantă*, p. 107, 133–134, 143–147. Acest punct de vedere reapare la Alexandru Andriescu, *op. cit.*, p. 26, 29–31.

⁶⁵ N. A. Ursu, *Note și variante*, p. 513; idem, *Noi informații*, I, p. 457, 460–465.

⁶⁶ O serie de concordanțe semnificative observă și profesorul Eugen Munteanu, *Tipuri de calcuri lexicale în „Biblia de la București” (1688) și în versiunile preliminare contemporane (cu exemplificări din „Cartea înțelepciunii lui Solomon”)*, în AUI, s.n., Lingvistică, tom. XXXVI, 1990, p. 104–105.

19, 9	nărodul	norodul	norodul
19, 12	ușea	ușa	ușă
21, 14	burduh	foale	foale
23, 4	prîșleț	strein	strein
23, 4	gropniță	mormânt	mormânt
24, 42	venindu	viind	viind
27, 21	apipăi	pipăi	pipăi
28, 14	arina	nisipul	năsipul
29, 3	acolea	acolo	acolo
32, 32	amurțit	amorțit	amorțit
34, 14	sora	soru	soru
35, 8	mamca	doica	doica
37, 7	mănunchiu	znopi	znopul
43, 27	custă	trăiește	trăiește
49, 9	țâncul	puiul	puiul
49, 11	poamă	strugurul	strugurul

Toate aceste corespondențe indică faptul că procesul de muntenezare a fost facilitat de prezența în *ms. 4389* a formelor și cuvintelor muntenești, pe care frații Greceanu le-au preluat pur și simplu; ei au continuat însă acest proces și atunci când traducerea lui Daniil Panoneanul se abătea de la aceea a lui Milescu și deci nu mai oferea astfel de corespondențe. Ceea ce li se poate reproșa este faptul că nu au procedat cu consecvență, așa încât opțiunile lor alternează, uneori la intervale destul de mici:

<i>Ieșirea</i>	<i>ms. 45</i>	<i>ms. 4389</i>	<i>Biblia (1688)</i>
6, 1	braț înnaltu	braț nalt	braț nalt
6, 6	braț înnaltu	braț nalt	braț înalt

Lipsiți de o concepție lingvistică și grăbiți să termine cât mai repede o operă care necesita ani mulți de trudă, frații Greceanu au cules de ici de colo cuvinte și forme, am zice la voia întâmplării. Dar vina inconsecvenței nu le aparține în întregime. Textul ieșit din pana lor a fost diortosit, adică pus la punct sub aspectul ortografiei, de către un alt moldovean, fostul episcop de Huși Mitrofan, „un nou Coresi” – cum îl numea N. Iorga – care a operat și el schimbări în sensul moldovenizării versiunii Grecenilor⁶⁷. Cei doi tipografi, Chiriac și Atanasie Moldoveanul, își vor fi avut și ei partea lor de contribuție⁶⁸, cum presupunea deja

⁶⁷ Vezi Doru Mihăescu, *Considerații asupra vieții și activității tipăritorului primei Biblii românești, Mitrofan, episcopul de Huși*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, LV, 1979, nr. 3–6, p. 333–334; Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 340.

⁶⁸ Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 340.

M. Gaster. Acest lucru îl admite și V. Arvinte, constatând, destul de des, apariția în versiunea finală a unor particularități moldovenești fără acoperire în *ms. 45*.

O opinie diferită are însă profesorul Al. Andriescu, după care amestecul de norme nu era rezultatul fortuit al procesului de revizie și tipărire, ci reflecta o influență reală a graiului moldovenesc în vorbirea muntenilor⁶⁹. Această influență, despre care vorbea și Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, și pe care nu o excludea nici Ion Gheție⁷⁰, poate fi presupusă în unele privințe, dar nu credem că ea ar fi dus la constituirea unor ample serii de dublete fonetice și morfologice.

III. Structura lingvistică a *Bibliei de la București* din perspectivă diacronică

Acest aspect al structurii lingvistice a operei de care ne ocupăm a fost mai puțin studiat până în prezent. Cel dintâi care o face este profesorul V. Arvinte, care constată, pe de o parte, „o tendință spre arhaizare a limbii”, iar pe de alta „o tendință de inovare”⁷¹. *Biblia lui Șerban* nu este numai un amestec de norme decalate în spațiu, dar și un amestec de norme decalate în timp. Ea nu reflectă fidel stadiul lingvistic existent în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ci repune în circulație și fenomene specifice limbii mai vechi, aflate la periferia graiului sau păstrate doar printr-o tradiție cărturărească. Nici documentele, nici textele juridice, nici cronicile din acest secol nu concentrează atâtea trăsături arhaice ca această operă – fapt explicabil, deoarece, dintre toate tradițiile literare, aceea a literaturii religioase este cea mai conservatoare.

În mod surprinzător, conservatorismul lingvistic al *Bibliei* este dublat de o tendință novatoare destul de pronunțată. Asupra acestei acțiuni de „reînnoire” a formei insistă în mod special profesorul I. C. Chițimia, care o sesizează la nivelul lexicului. Ea ar consta din faptul că „s-a renunțat la o serie de arhaisme sau slavonisme fără snagă, păstrându-se cele expresive și viabile”; „apoi s-a procedat la reromanizare (deci încă din secolul al XVII-lea, nu începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, cum se afirmă), prin folosirea de latinisme sau termeni romanici”; în sfârșit, „au apelat la românizare, printr-un număr de termeni compuși [...], dar mai ales prin acordare de sensuri noi (conotații) unor cuvinte de uz îndelungat”⁷².

Arhaismele și inovațiile pot fi apreciate, conform schemei lui Leiv Flydal, din două perspective: diacronică și diastratică. Prima urmărește diferențierile existente la nivelul graiului, selectate de traducători. Cea de a doua urmărește diferențierile existente între tradiția cărturărească și limba vie (populară), precum și cele create

⁶⁹ Alexandru Andriescu, *op. cit.*, p. 42–45.

⁷⁰ Ion Gheție, *Baza dialectală...*, p. 341.

⁷¹ Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic la Facerea*, p. 52 și la *Preoția*, p. 14. Astfel de constatări se fac de multe ori atunci când se discută fenomenele lingvistice proprii *Bibliei* de la 1688.

⁷² I. C. Chițimia, *Un monument de valoare literară perenă – „Biblia lui Șerban Cantacuzino” (1688) (postfață la Biblia sau Dumnezeiasca Scriptură [...], București, 1988, p. 981).*

de traducători în actul traducerii. Cele mai multe „reînnoiri” de care vorbește I. C. Chițimia sunt din această ultimă categorie.

Selectând particularitățile lingvistice, constatăm că, *și de această dată, cele mai multe norme nu se prezintă în stare pură: vechiul și noul se amestecă la nivelul unităților lexicale*. Pentru a releva lipsa de consecvență a traducătorilor și tipografilor Bibliei de la 1688, vom prezenta faptele lingvistice pe două coloane.

I. Particularități fonetice

Arhaice

- accentul păstrat în *măduă* (< lat. *medulla*);
- vocala *ă* (< lat. *e* neaccentuat) păstrată în *până*;
- păstrarea lui *é* + *n*, *m* + cons. în *amente*, *cuvete*, *dentru*, *îmbrăcăminte*, *semenție*, *veșmente*;
- păstrarea lui *e* neaccentuat în poziție mediană în *den*, *denafară*, *denainte*, *denapoi*, *dencătro*, *dendărătul*, *denpreună*, *dentâi*, *nemică*, *nice*;
- vocala *e* neaccentuată păstrată (etimologică) în *demineață*;
- nesincoparea lui *e* (< lat. *i*) în *derept/dirept*⁷³, *dereptate/direptate*, *înderepta/îndirepta*;
- vocala *o* neaccentuată păstrată (etimologică) în *conoștița*⁷⁴;
- păstrarea diftongului *ea/ia* în poziție -e: *aiave*, *cheame*, *iaste*, *unealte*;
- diftongul *ea* (analogic) în *feliuri*;
- păstrarea diftongilor *je/ia* în *chiema*, *fiarse*, *hiară*, *piarde*;

Inovații

- accentul schimbat în *măduvă*;
- vocala *ă* (< lat. *e* neaccentuat) închisă la *â* în *până*;
- închiderea la *i* a lui *é* + *n*, *m* + cons. în *aminte*, *cuvinte*, *dintru*, *îmbrăcăminte*, *seminție*, *veșminte*;
- închiderea la *i* a lui *e* neaccentuat în poziție mediană în *din*, *nimică*, *nici*;
- închiderea lui *e* neaccentuat etimologic în *dimineață*;
- închiderea vocalei *o* neaccentuată în *necumștiță*;
- monoftongarea diftongului *ea/ia* în poziție -e: *este*;
- monoftongarea diftongului *ea* în *feliuri*;
- despizarea diftongilor *je*, *ia* în *chiema*, *fiiarbe*, *hiară*, *piarde*⁷⁵;

⁷³ În *Indicele la Facerea* figurează o formă *drept*, care nu se constată în text la trimiterea respectivă.

⁷⁴ Ne întrebăm dacă nu cumva acest derivat abstract nu este un neologism, independent de verbul moștenit *a cunoaște*. *Palia de la Orăștie*, unde apare pentru prima dată, nu este lipsită de latinisme. S-ar mai putea ca forma cu *o* să fi fost influențată de forma latinească din *Vulgata*. Totuși, alternanța *o/u* se constată în limba veche și la verb și a fost încadrată de Philippide într-o serie de alternanțe specifice dacoromânei (vezi discuția la Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studii filologice*, București, 1983, p. 42 și urm.).

⁷⁵ Este vorba de o inovație muntească, ulterior neacceptată de limba literară.

- diftongul *oa* păstrat în *doao*, *noao*, *roao*, *voao*;
- hiatul în *noor*;
- vocala finală *-u* în *amu*, *celalaltu*, *câmpu*, *au datu*, *au întinsu*, *lemn*;
- păstrarea lui *r* palatal în sufixele *-ariu*, *-toriu*: *ajutoriu*, *cuptoriu*, *făcătoriu*, *grătariu*, *împungătoriu*, *înjugătoriu*, *oltariu*, *șăsătoriu*, *vânătoriu*⁷⁶.

- monoftongarea diftongului *oa* în *doo*, *noă*, *voă*;
- forma contrasă *nor*;
- eliminarea lui *-u* final în *an*, *celalalt*, *câmp*, *au dat*, *au întins*, *lemn*;

2. Particularități morfologice

Arhaice

- subst. *sor* de declin. a III-a (imparisilabică);
- lipsa alternanței *a/ă* în *barbei*, *greșalei*, *jigăniei*, *pasării*;
- pl. *câmpi*, *pietri*, *unghi*;
- desinența *-ure* de pl. neutru: *lucruri*;
- vocativul în *-e* la subst. masc. neart.: *stăpânitoare!*;
- resturi ale genitiv-dativului antepus la numele de persoană: *a i Faranii* (prin contaminarea formelor *a i Faran* + *Faranii*);
- genitiv-dativul sintetic al numelor de persoane masc. terminate în vocală: *feciorii Valii* (*Fac. 46, 25*);
- păstrarea articolului în sintagme formate din nume de rudenie + pron. posesiv: *fratele tău*, *fratele său*;
- dativul *vă* al pron. personal de pers. a V-a, forma neaccent.;
- pron. personal de întărire *dânsuș*, *luis*;

Inovații

- subst. *soră* încadrat la declin. I;
- alternanța *a/ă* în *greșălii*, *jigăniei*;
- pl. *pietre*;
- desinența *-uri* de pl. neutru: *lucruri*;
- eliminarea genitiv-dativului antepus la numele de persoană;
- genitiv-dativul analitic al numelor de persoane masc. terminate în vocală: *feciorii lui Vala* (*Fac. 46, 21*);
- eliminarea prin haplogie a articolului în sintagme formate din nume de rudenie + pron. posesiv: *frate-tău*, *frate-său*;
- dativul *vi* al pron. personal de pers. a V-a (fază intermediară spre *vi*), forma neaccent.;

⁷⁶ Am considerat fenomenul un arhaism, iar nu un fapt dialectal (moldovenesc), deoarece apare și în *ms. 4389* muntenesc. Aici, ca și în *ms. 45*, se constată o alternanță a formelor *r* dur cu *r* palatal, dar *Biblia* preferă în mod constant forma veche.

- pron. reflexiv *să*, confundat cu morfemul conjunctivului;
- pron. reflexiv în dativ, forma conjunctă, cu valoare de adj. posesiv: *asemănare-și, feliu-ș*;
- pron. nehotărât *neștine*;
- pron. nehotărât *cevaș*;
- pron. nehotărât acordat în gen: *fiștecarele*;
- pron. relativ-interogativ acordat în gen și nr.: *careă, carele, carii*;
- pron. nehotărâte *careș, cineș „ficare”*;
- pron. interogativ *ce?* „de ce?”;
- pron. nehotărât compus *tot carele „oricare”, tot ce, tot cela „orice”, tot cine „oricine”*;
- ind. imperf. în *-iiă/ -iă* la verbele de conj. a IV-a: *apropiia, grăiia, ieșiia, încălziia, nemeriia*;
- auxiliarul optativ variabil: *ară (are) fi lăcuit*;
- morfemul de conj. *se: se-l grăiești*;
- imperat. *pasă!, păsaț!*;
- imperat. prohibitive *nu oprireși!, nu vă temereși!*;
- forme „tari” de perf. simplu, conj. a III-a, pers. I: *eu puș, eu ziș*;
- reflexiv cu valoare pasivă: *se-au dat*;
- auxiliarul *a voi* cu valoare de „a vrea”: *va să meargă*;
- numeralul colectiv în genitiv-dativ *amânduróra*;
- numeralul ordinal în *-le*: *al doile, al treile*⁷⁷;
- adv. *atuncea*;
- adv. *denpreună*;

- pron. reflexiv *se*, diferențiat de morfemul conjunctivului;
- adj. posesiv *sa, său: mâna sa, vecinul său*;
- pron. nehotărât *cineva(și)*;
- pron. nehotărât *ceva*;
- pron. nehotărât invariabil: *fiștecare*;
- pron. relativ-interogativ invariabil: *care*;
- pron. nehotărât: *fiștecare*;
- ind. imperf. în *-eă/ -iă* la verbele de conj. a IV-a: *flămânzia, grăia, ieșea, lăcuia, obrezuia*;
- auxiliarul optativ invariabil: *n-ar fi ei*;
- morfemul de conj. *să: să grăiești*;
- imperat. *du-te!, mērgeți!*;
- imperat. prohibitive *nu opriți!, nu vă temeți!*;
- forme „slabe” de perf. simplu, conj. a III-a, pers. I: *pusei, zisei*;
- pasiv cu „a fi”: *iaste dată*;
- folosirea verbului *a vrea: vrea să meargă*;
- pron. pers. de pers. a III-a și a VI-a *el, ea, ei, ele* (în loc de *însu, însă, înșii, însele*);
- numeralul colectiv în genitiv-dativ *amândúror*;
- numeralul ordinal în *-lea*: *al doilea, al treilea*;
- adv. *atuncea*;
- adv. *împreună*;

⁷⁷ După Ion Gheție, ar putea fi vorba aici de o alternanță dialectală a formelor moldovenești în *-le* cu cele muntenești în *-lea* (*Baza dialectală...*, p. 169). Observăm însă că *ms. 45* moldovenească are forme în *-lea* acolo unde *Biblia* tipărită are *-le*.

– adv. *decindea, dencolea* „dincolo (de)”;

– adv. *cândai și doară* „poate (că)”;

– adv. interogativ *au doară?*: „au doară eu am zămislit [...] nărodul acesta?”;

– prepoziția *întru* „în mijlocul”;

– prepoziția *a* cu valoare de dativ: „Dumnezeul [...] a tot trupul”;

– prepozițiile *dentru, întru, pre, pren, preste, supt*;

– loc. prepoz. *afară den, făr-numai* „în afară de”;

– conjuncția *deaca* „când”;

– conjuncția cauzală *căci* și loc. conjunct. *pentru căci*;

– conjuncțiile *au, căce, ce, decii, pentru căce*.

– adv. interogativ *oare?*: „oare plăcut va fi Domnului?”;

– loc. adv. *în mijlocul*;

– prepoziția *la* cu valoare de dativ: „se arăta [...] la toată adunarea”;

– prepozițiile *dintru, în, pe, prin, peste, sup*;

– conjuncția *când*;

– loc. conjunct. *pentru că*;

– conjuncțiile *sau, căci, ci, decii, pentru căci*.

3. Particularități sintactice⁷⁸

Arhaice

– postpunerea adv. *foarte*: „glas mare foarte”, „ghizdavă la față foarte”;

– apozitia acordată: „fata lui Lavan, fratelui mumei lui”;

– construcții infinitivale: „am trimis cătră tine a te chema”;

– neanticiparea complementelor prin pronume personale conjuncte: „fiii ei au părăsit pre tine”;

– antepunerea pronumelui personal de pers. a III-a, feminin, acuzativ, forma neaccent.: *o au robît*;

– inserarea între auxiliar și verb a pronumelui personal în dativ, forma neaccent.: *da-ț-vom*;

– postpunerea auxiliarului: *cădea-va, făcut-au, înmulți-voiu, merge-vei*;

Inovații

– antepunerea adv. *foarte*: „foarte greu”, „foarte înfricoșat”;

– apozitia în nominativ: „numele lui Iacov, fiul surorii lui”;

– înlocuirea infinitivului prin conjunctiv: „și cerca să plângă”;

– anticiparea complementelor prin pron. personale conjuncte: „și-i făcu ei”, „o ferecă pre ea”;

– postpunerea pronumelui personal de pers. a III-a, feminin, acuzativ, forma neaccent.: *au luat-o*;

– antepunerea pronumelui personal în dativ, forma neaccent.: *îț voiu da*;

– antepunerea auxiliarului: *va cădea, au făcut, voiu înmulți, vei merge*;

⁷⁸ Am inclus aici și fapte care privesc ordinea elementelor în construcții.

– postpunerea morfemului conjunctivului: *facă-se*;

– postpunerea numeralului ordinal: *fecior al doilea*.

– antepunerea morfemului conjunctivului: *să (se) facă*;

– antepunerea numeralului ordinal: *al cincilea fecior*.

4. Particularități lexicale

Cuvinte ieșite din uz: *arete* (lat.), *arm* (lat.), *belciug* (sl.), *boz* (sl.), *chip* (magh.), *ciudêse* (sl.), *a cure* (lat.), *a se dodei* (sl.), *fuște* „suliță” (lat.), *marfă* (magh.), *meser* (lat.), *a mește* „a turna în (din) pahar” (lat.)⁷⁹, *a mâneca* „a se trezi dis-de-dimineată” (lat.), *nemêrnîc* (sl.), *a nesilnici* (sl.), *a obârși* (sl.), *a obrezui* (sl.), *pámente* (sl.), *peliță* (sl.), *a pomázui* (sl.), *ponoslu* (sl.), *a postluși* (sl.), *postlușnic* (sl.), *rost* (lat.), *a se zbea* „a se resorbi” (lat.), *zgău* (necunoscută).

Cuvinte rămase în uz: *berbece* (lat.), *coapsă* (lat.), *inel* (lat.), *idol* (sl.), *minuni* (lat.), *curge(re)* (lat.), *a se năcăji* (sl.), *avêre* (lat.), *sărac* (sl.), *strein* (lat.), *a întări* (rom.), *a sfârși* (sl.), *a tăia împrejur* (rom.), *pomenire* (sl.), *trup* (sl.), *a unge* (lat.), *ocară* (sl.), *a sluji* (sl.), *slugă* (sl.), *gură* (lat.), *pânțece* (lat.).

Forme vechi (etimologice): *jah*, *năsip*, *pohtă*, *pohti*, *prah*, *rădica* / *râdica*, *răsipit*, *rumpse*, *zăduh*.

Forme evoluat: *jaf*, *meșteșug*, *nisip*, *praf*, *ridica*, *risipise*, *rupse*, *vârf*.

Forme neprefixate: *a fărâma*, *a fârși*, *a se mulți*, *nainte*, *negrită*, *potriva*, *semnare*, *timpinarea*, *a tinde*.

Forme prefixate: *a sfărâma*, *a sfârși*, *a se înmulți*, *înainte*, *înnegrită*, *împotriva*, *însemnare*, *întâmpinarea*, *a întinde*.

Termeni deja existenți⁸⁰: **afurisenie* (sl.), *blestem* (lat.), *hadâmb* (tc.), **cârbune*.

Neologisme viabile⁸¹: *anathemă* (< gr. *anáthema*), *eunuh* (< gr. *eunouchos*), *rubin* (< it. *rubino*).

Privită în ansamblu, structura lingvistică a *Bibliei de la București* poate fi apreciată ca fiind conservatoare. Puține sunt inovațiile pe care redactorii au îndrăznit să le generalizeze; între acestea, se pot menționa eliminarea genitiv-dativului la numele de persoană și înlocuirea pronumelor personale de persoana a III-a, sg. și pl., *însu*, *însă*, *înșii*, *însele* prin *el*, *ea*, *ei*, *ele*. Totuși, față de *ms. 45* (mai arhaic sub aspect fonetic și morfologic) și față de *ms. 4389* (mai arhaic sub aspect lexical), redactorii *Bibliei* realizează un progres, care rămâne însă neînsemnat față de stadiul de evoluție al limbii literare în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, datorită lipsei de consecvență a opțiunilor.

⁷⁹ Cuvântul apare și la Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, II, București, 1965, p. 138: „Păharul băutură să nu mai mestească”.

⁸⁰ Vom marca cu asterisc cuvintele nefolosite în versiunea finală a *Bibliei*.

⁸¹ Alte tipuri de neologisme, care se pot atribui traducătorilor, vor fi examinate în capitolul următor.

Într-adevăr, coexistența vechiului cu noul este mult mai frapantă aici decât cea a structurilor dialectale; în plus, ea angajează și sintaxa. Dar și când există o corespondență, particularitățile arhaice domină net prin frecvență; astfel, monoftongarea diftongului *ea/ia* în poziție *-e* este pur accidentală, deși ea apare foarte des în documentele vremii. Pe de altă parte, există destule particularități arhaice constituite în norme fără excepții, în pofida evoluției graiului muntean, care le eliminase de multă vreme, de exemplu nesincoparea lui *e* în *derept* (și familia), păstrarea unor pronume și a unor sufixe (*-ariu*, *-toriu*), a unor cuvinte precum *fuște* și alte câteva. Rămâne de văzut dacă „reînnoirile” de care vorbea I. C. Chițimia, care nu se constată în procesul selecției, se manifestă sau nu în procesul „creației” individuale a traducătorilor.

IV. Structura lingvistică a *Bibliei de la București* din perspectivă diastratică

De la apariția, în anul 1878, a primului volum al antologiei lui B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, a devenit limpede, pentru filologii noștri, faptul că încă din secolul al XVI-lea existau deosebiri serioase între limba vorbită, așa cum se reflecta ea în documente sau în cărțile zise „populare”, și cea scrisă, a traducerilor de texte religioase. Această dublă orientare se continuă în secolul următor. Al. Philippide vorbea de „două dialecte stilistice”, observând totodată că limba populară din epoca veche se deosebea prea puțin de cea de astăzi⁸². Explicația decalajului este aceea că limba scrisă era în mare măsură dependentă de modele străine și de propria sa tradiție. Ea a fost de la început o limbă artificială, menită a fi înțeleasă, iar nu vorbită. *Amestecul structurilor spațiale și temporale*, pe care le-am constatat la tot pasul, *nu era posibil decât în condițiile unei limbi scrise*.

În *Biblia de la 1688*, caracterul artificial al limbii este accentuat de imitarea servilă a originalului grecesc al *Septuagintei*, care și-a pus pecetea asupra inteligibilității textului. „*Biblia de la 1688*, observa Ovid Densusianu, este foarte înstreinată, urmărind de aproape textul grecesc. Ceea ce se întâmplase în secolul al XVI-lea din cauza influenței slavonei, se întâmplă în secolul al XVII-lea sub influența limbei grecești”⁸³. Traducătorii, spunea Iorga, „n-au fost în stare să dea la o parte o sumă de confuzii și de greșeli”⁸⁴ și, de aceea, traducerea lor este „foarte adeseori confusă și, uneori, cu desăvârșire falsă”⁸⁵. Foarte sever în apreciere se arăta Ioan Bălan, după care lucrarea citată „face graiul nostru foarte adeseori sluga celui grecesc, dând frase și construcțiuni cu totul streine de firea limbii noastre, adevărate răsturnări de pe grece”⁸⁶. Prelatul ardelean era de părere că

⁸² Alexandru Philippide, *Introducere*, p. 116.

⁸³ Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 29.

⁸⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 207.

⁸⁵ Idem, *La Biblia lui Șerban-Vodă*, în „Revista istorică”, XXIV, 1938, nr. 7–9, p. 195.

⁸⁶ Ion Bălan, *Limba cărților bisericești. Studiu istoric și liturgic*, Blaj, 1914, p. 164.

traducătorilor „nu prea mare le-a fost scrupulul de a reda în românește sensul Scripturii”⁸⁷ și că „întruna te lovești de construcțiuni cari jicnesc urechea”⁸⁸.

Acest punct de vedere negativ nu face decât să confirme opinia mai veche a lui Samuil Micu, exprimată în prefața *Bibliei de la Blaj*, din 1795, anume că vechea traducere se făcuse „cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc, mult osibit de vorba cea de acum obișnuită [...]. Acea tălmăcire [...] mai pre unele locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste și foarte cu anevoie de înțeles, ba pe alte locuri tocma fără de înțeles iaste, care lucru cu mare pagubă sufletească era neamului și Bisericii românilor”⁸⁹. Heliade Rădulescu era și el scandalizat de greșelile de traducere din *Biblia de la București*, considerându-le blasfemii aduse cuvântului Domnului⁹⁰.

Dar obscuritatea nu este generală în *Biblia* de la 1688, fapt care explică elogiile care i s-au adus. Același Iorga susținea că limba ei „avea o însușire care-i răscumpăra toate slăbiciunile și neajunsurile: limpede cu desăvârșire, ea putea fi înțeleasă în orice ținut românesc, de oricine ar fi făcut parte din neamul nostru”⁹¹. După Ștefan Ciobanu, „acolo unde se întrebuințează forma dialogului, fraza este scurtă și plină de energie. Iar în părțile narative, limba devine curgătoare, ca în basmele poporane”⁹². Constantin Solomon vorbea și el despre „o limbă limpede și armonioasă”⁹³, N. Cartoian despre „o limbă vie românească, cu frumoase cadențe ritmice”⁹⁴, I. C. Chițimia despre „calitatea literară a traducerii”⁹⁵.

Traducerea este deci inegală: ea are părți reușite, limpezi, expresive chiar, dar și pasaje obscure, dificil de înțeles. Așa cum a arătat Al. Rosetti, în raport cu

⁸⁷ *Ibidem*, p.166.

⁸⁸ *Ibidem*, p.171.

⁸⁹ Opinia lui Micu (BRV, II, p. 380) era împărtășită în cercuri mai largi, pentru că iată ce spunea Raicevici: „limba valahă fiind săracă în cuvinte, traducerea este ridicolă și puțin gustată chiar și în vremea noastră” (*Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Neapole, 1788, p. 242). Un anonim, identificat fără temeii cu Dimitrie Cantemir, încerca și el să scuze ambiguitățile traducerii prin „neajungerea ticăitei limbi rumânești”; de exemplu, traducerea din I Timot. 6, 11 („Iară tu, o omul lui Dumnăzău, de acēstea fugi și gonēște dreptatea”) era comentată astfel: „n-au dzis să o gonești să fugă de la tine, ci să o gonești, să o prindzi și să te ții de dānsa” (ap. Lajos Demény, *Dimitrie Cantemir și „Biblia de la București”*, în „Dacoromania”, 7, 1988, p. 271). Aparent diferită este afirmația lui Ienăchiță Văcărescu din *Observațiile sale de la 1787*: „Pociu să zicu că limba românească dă la anul 1688 s-au început”, care trebuie luată în sensul că *Biblia* de la 1688 este prima carte în limba română cunoscută de boierul muntean, iar nu o primă manifestare a limbii literare, cum a înțeles-o Petre Haneș (*Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu*, în „Limbă și literatură”, IV, 1960, p. 82).

⁹⁰ Lia Brad-Chisacof, *I. Heliade Rădulescu și „Biblia de la București”*, în LR, XLI, 1992, nr. 9, p. 495–501.

⁹¹ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, p. 208.

⁹² Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 204.

⁹³ Constantin Solomon, *op. cit.*, p. 48.

⁹⁴ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*², București, 1980, p. 395. Aspectul arhaic al limbii era cu totul minimalizat de către Cartoian: „este, după cum se vede, limba literară de azi” (*ib.*).

⁹⁵ I. C. Chițimia, *Un monument literar: Biblia de la București*, în RITL, XXXVI, 1988, nr. 1–2, p. 48–49.

traducerile biblice din veacul precedent, progresul este incontestabil. Cât privește obscuritatea, aici explicațiile sunt multiple.

Mai întâi, însăși versiunea grecească, realizată de cei 72 de învățați, include numeroase greșeli, rezultate fie din neînțelegerea originalului ebraic, fie din traducerea sa mecanică. Într-un articol, Virgil Cândea relevă câteva dintre aceste formule fără sens, cum sunt „aveți credința lui Dumnezeu” sau „muntele lui Dumnezeu” sau „omul lui Dumnezeu”, preluate din grecește⁹⁶. Or, în ebraică acest genitiv exprima ideea de superlativ, fără nici o implicare a lui Dumnezeu ca personaj. Înțelesul originar era acela de „credință perfectă”, „muntele cel mai înalt”, „omul sfânt”. Alte exemple de acest gen oferă Mihai Moraru⁹⁷. Ciudata sintagmă „floarea văzduhului” reproduce gr. *ánthos áeros*, care era o greșeală de scriere pentru *ánthos éaros* „floarea primăverii”. Propoziția ebraică „veni la Ophel” (unde Ophel este un nume propriu) n-a fost înțeleasă de traducătorul grec, care a făcut glosa *skoteinós* „loc obscur, de neînțeles”. Glosa a trecut în textul definitiv al *Septuagintei* și de aici în traducerea românească: „veni la întunêrec”. Exemple de acest fel sunt nenumărate. Genitivul ebraic (numit și genitivul partitiv paronomastic)⁹⁸, de tipul „cântarea cântărilor”, cu înțelesul de „cântarea minunată”, și-a pierdut funcția originară și a pătruns în limbile indo-europene prin traduceri biblice. În ebraică sunt puține adjective și nu există grade de comparație; de aceea ideea de superlativ era redată fie prin genitive („sfânta sfintelor”), fie prin repetiții („și să îmbogăți omul foarte, foarte” = foarte mult). În românește, însă, astfel de construcții nu aveau nici un înțeles.

O altă construcție de origine ebraică, lipsită de sens în românește, este folosirea pleonastică a complementelor: „veți sâmbăta sâmbetele”, „veți păzi pazele”, „mântuind mântuiește”, „știind vei ști”, „a izbândi izbânda”, „a râvni râvnire”, „a răsplăti răsplătire” etc. Construcția are doar aparența unei figuri etimologice (în care repetiția angajează doar forma, nu și sensul, care rămâne complementar); în realitate, ea ilustrează, împreună cu coordonarea sinonimică, o caracteristică a limbii ebraice, înclinată spre redundanță⁹⁹.

O a doua explicație a obscurităților este aceea că Milescu a făcut traducerea foarte repede, în numai trei ani (1661–1664), timp în care avea de îndeplinit și atribuțiile funcției de ambasador (capucehaie) la Constantinopol. El era departe de a avea scrupulele și grija religioasă a unui Luther, care scria pe la 1530: „M-am străduit să dau în traducere o limbă curată și clară. Ni s-a întâmplat adeseori să căutăm un singur cuvânt vreme de paisprezece zile, de trei-patru săptămâni, și am întrebat pe toți de el și, cu toate acestea, uneori tot nu l-am găsit”¹⁰⁰. Despre

⁹⁶ Virgil Cândea, *Paradisul și grădina*, p. 29.

⁹⁷ Mihai Moraru, *op. cit.*, p. 163–164.

⁹⁸ Th. Simenschy, *Studii sintactice. Aspecte ale genitivului posesiv și partitiv*, în ALIL, XIX, 1968, p. 9–10.

⁹⁹ F.-M. Abel, *Grammaire du grec biblique*, Paris, 1927, p. 367.

¹⁰⁰ După Mihai Isbășescu, *Istoria literaturii germane*, București, 1965, p. 107.

traducerea lui Milescu, Daniil Panoneanul spunea că s-a făcut „cu multă pripă” și, de aceea, „aflatu-s-au multe greșele și prea mare învăluială, care era lucru foarte cu greu a înțelge”. Afirmția este confirmată de revizorul *ms. 45* (probabil Dosoftei): „Izvodul lui Nicolae, pentru degraba scriindu-l, [...] era pentru netocmirea lui foarte cu greu a să înțelge vorba talmăcirii și abaterea cuvintelor”. Dosoftei, Daniil și frații Greceanu au făcut ce au putut pentru a îndrepta lucrurile, numai că și ei au trebuit să se grăbească, pentru a satisface cererea lui Șerban Cantacuzino, care o dorea neîntârziat tipărită. Pripa și superficialitatea explică numeroasele greșeli de traducere, de exemplu gr. *ailuros* „pisică” tradus prin *dihor*, gr. *hýainai* „hienă” tradus prin *leoaică*, gr. *aulaia* „covor” tradus prin *gard*, gr. *nefrós* „rinichi” tradus prin *mușchi* ș.a.m.d., sau numeroasele discontinuități sintactice (dezacorduri, lipsa concordanței modurilor), de felul celor relevate de profesorul Corneliu Dimitriu¹⁰¹: „*voi, norod grei* la cerbice, [...] *luați-vă* podoabele [...] și-ț voiu arăta ce-ț voiu face *ție*”; sau: „*Tot cela* ce priimêște în inimă *vor aduce* începăturile Domnului”; sau anacolaturi precum acesta: „Toată văduva și săracul să nu le faceți rău”.

Dar principala cauză a obscurităților este practicarea unei metode de traducere literale, motivată de convingerea că atât cuvintele *Bibliei*, cât și ordinea acestora erau sacrosante. „Toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu”, spunea apostolul Pavel (Timot. II, 3, 16), iar Sf. Ieronim, traducătorul *Vulgatei*, susținea că „et verborum ordo mysterium est”. Totuși, metoda literală nu era utilizată la fel de către toți traducătorii *Bibliei*: ea era aplicată mai strict în *ms. 45* al lui Milescu (revizuit de Dosoftei) decât în *ms. 4389* al traducerii lui Daniil Panoneanul, care era mult mai liberă ca formă, respectând în același timp înțelesul originalului¹⁰². Opțiunea fraților Greceanu pentru *ms. 45* (considerat de bază), care probabil nu le-a aparținut, ci le va fi fost impusă poate de mitropolitul Teodosie, a reprezentat o gravă greșală, cu multiple consecințe asupra calității limbii. Este suficient să comparăm câteva pasaje, pentru a ne da seama de superioritatea traducerii din *ms. 4389* asupra celei din *ms. 45* și din versiunea tipărită:

Cartea	<i>ms. 45</i>	<i>Biblia (1688)</i>	<i>ms. 4389</i>
Fac. 29, 1	– Și, rădicându-ș Iacov picioarele, să duse [...]	– Și, rădicându-ș Iacov picioarele, să duse [...]	– Și, sculându-se Iacov în picioare, mêrse [...]
Fac. 29, 10	– Și fu dacă vădzu Iacov pre Rahil [...] și să apropie Iacov și răstogoli piatra de la gura fântânci și adăpa oile lui Lavan.	– Și fu deca văzu Iacov pre Rahil [...] și apropiindu-se Iacov, răsturnă piatra de pe gura fântânii și adăpa oile lui Lavan.	– Și cum văzu Iacov pre Rahil [...], el se apropie și răsturnă piatra de pre gura fântânii și adăpa oile lui Lavan.

¹⁰¹ C. Dimitriu, *Discontinuitatea în „Biblia de la București”*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 5.

¹⁰² A se vedea aprecierea lui Alexandru Andriescu, *op. cit.*, p. 15.

Fac. 29, 16	– Și la Lavan era 2 fete: numele cei mai mari, Lia, și cei mai tineri, Rahil, numele.	– Și la Lavan era doao fete: numele cei mai mari, Lia, și numele cei mai tineri, Rahil.	– Și avea Lavan 2 fete: pre cea mai mare o cheima Liia, iar pre cea mai mică, Rahil.
Fac. 31, 47	– Această movilă mărturisêște întru mijlocul micu astăzi.	– Această movilă mărturisêște întru mijlocul meu astăzi.	– Această movilă mărturie între mine și între tine iaste astăzi.
Fac. 31, 50	– Să vei smeri fetele mêle, să vei lua muiere preste fetele mêle, [...]	– De vei smeri fetele mêle, de vei lua muiere peste fetele mêle, [...]	– De vei micșora fetele mêle și vei lua alte muieri să fie mai mari decât dânsel, [...]
Fac. 32, 11	– Cândai să nu vie să mă lovască, și maica preste ficiori.	– Cândai să nu vie să mă lovească, și mume preste ficiori.	– Să nu cumva să vie să mă ucigă și pre mine și mumânile cu copilașii lor.
Fac. 32, 27	– Ce-ți iaste numele?	– Ce-ți iaste numele tău?	– Cum te cheamă?

Din exemplificările noastre, se vede clar că literalismul nu era o caracteristică generală a unei epoci în care „cărturarii nu concepeau să lucreze altfel”, cum susține Virgil Cândea¹⁰³, ci a unei anumite școli de traducere, apărută încă din vremea slavonismului cultural – așa cum constatase deja Ilie Bărbulescu¹⁰⁴. Milescu și Dosoftei, pe de o parte, Daniil Panoneanul, pe de alta, aparțineau unor școli de traducere diferite, literală sau „cuvânt cu cuvânt” (primii) și semantică sau „după înțeles” (ultimul).

Dependența de originalul grecesc a creat în mod necesar o diferențiere a limbii scrise, cărturărești, de cea vorbită, populară, care se manifestă în toate compartimentele limbii.

Datorită „strămtării limbii rumânești” – cum se spune în prefața lui Șerban Cantacuzino –, traducătorii s-au văzut siliți să accepte o serie de neologisme. Majoritatea sunt din categoria exotismelor, desemnând realități proprii Orientului Apropiat: pietre prețioase (*ahátis, amethístos, anthrâx, hrisólithos, lighirion, onihion, sârdion, topázion, viríliem* etc.), plante și animale (*agnu, atáchis, eródiu, finic, haradrión, hirogrúlion, iréos, porfirion, stiráv, terevínthu, vișin, vruh* etc.), elemente de civilizație (*cor, didrahmă, drahmă, efa sau ifi, engolpiu sau engolpión,*

¹⁰³ Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 125–126.

¹⁰⁴ Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 164–167, 375–382.

in, *pielm*, *siclă* sau *sichu*, *stirac* etc.). Cele mai multe nici măcar nu sunt adaptate la sistemul limbii noastre, ci sunt preluate cu forma lor originală. O altă serie de neologisme, cu mult mai redusă, s-ar putea numi „de lux”, deoarece dublează în mod inutil cuvinte deja existente: *anghel* pe *înger*, *chitós* pe *chit*, *mandragoră* pe *mătrăgună*, *pasha* pe *paște*, *tinéri* (din magh.) pe *tipsie* (din tc.), *turnură* (din lat. med. *turnura*, citat de I. C. Chițimia) pe *cotitură* sau *cot*¹⁰⁵. Nu „strămtarea” limbii, ci excesul de literalism al traducătorilor explică apariția acestora. Aproape toate neologismele sunt luate din greacă; de aceea, nu vedem pe ce se întemeiază afirmația lui I. C. Chițimia privind „reromanizarea” vocabularului. *Dimpotrivă*, se poate constata faptul că frații Greceanu au respins în mod consecvent neologismele latino-romanice existente în manuscrise (cum este *soțietate* din *ms. 45* al lui Milescu, *carbuncul*, *coronă*, *pârghie*, *spichinar*, *suma* din *ms. 4389* al lui Daniil Panoneanu)¹⁰⁶. Semnificativ este cazul neologismului *pălărie*, existent în ambele manuscrise, pe care frații Greceanu îl înlocuiesc prin *chivără de mătase*.

O a doua soluție ce li se oferea traducătorilor pentru a compensa „strămtarea” limbii române era să-și încerce puterile în creația lexicală: Separând derivatele deja existente de cele care apar acum întâia dată, constatăm că acestea din urmă sunt relativ puține și că nici unul nu a reușit să se impună, fie datorită conținutului lor semantic prea special (de ex. *a însămăra* „a pune samarul”, *măslinet*, *unghiurêle*), fie pentru că nu se dovedeau necesare (*bătrâtime* „mulțime de bătrâni”, *a se preainmulți*), fie pentru că erau concurate de sinonime de largă circulație (*albiciune* „albeață”, *cursoare* „curgere”, *hrănaci* „crescător de animale”, în speță „oier”, „cioban”, *a inimă* „a însufleți”, *împrejurean* „mărginaș” *încurmezisat* „ponciș”, *a se îndura* „a se învârtoșa”, *întristăciune* „întristare”, *întunicios* „întunecos”, *pângăriciune* „pângărire”, *robime* „plean”, „robie”, *turnătoare* „vas”, *visuitor* „visător”).

Cea de a treia soluție – tipică pentru limba română veche – era recurgerea la calcuri. Calcurile lexicale sunt extrem de numeroase – și s-a putut vorbi de „un transfer masiv de substanță semantică din limba greacă în română”¹⁰⁷. Lăsând la o parte calcurile care se dovedeau necesare, pentru că limba noastră nu dispunea de termeni pentru o serie de noțiuni, trebuie să spunem că procedeul a fost împins la extrem, neglijându-se echivalențele existente¹⁰⁸. Astfel, sunt nejustificate cea mai mare parte dintre calcuri, mai ales că frații Greceanu puteau găsi, de cele mai multe ori, soluții adecvate chiar în *ms. 4389*. Vom oferi în continuare câteva

¹⁰⁵ Din aceste exemple se vede că nu corespunde adevărului afirmația profesorului Eugen Munteanu, după care traducătorii *Bibliei* „nu introduc un neologism decât atunci când trebuie desemnată o realitate fără corespondent în societatea și cultura românească a epocii” (*Tipuri de calcuri*, p. 73).

¹⁰⁶ Acest lucru reiese din materialul lexical comparativ prezentat de Vasile Arvinte în studiile D-sale introductive la primele patru cărți ale *Bibliei*.

¹⁰⁷ Eugen Munteanu, *Influența modelelor clasice asupra traducerilor românești din secolul al XVII-lea. Lexicul* (rezumatul tezei de doctorat), Iași, 1993, p. 7.

¹⁰⁸ Acest fapt a fost observat și de către Eugen Munteanu, *Tipuri de calcuri*, p. 73.

exemplificări: *a aduce rumăgătură* „a rumega”, după *ouk anágei merykismón, aripă* (la haină) „poală”, după *pterygion, a așterne* „a potopi”, după *katastrónnyimi, auri* „galbeni” (monede), după *o chrysós, bătrân* „hatman”, după *o presbýtes, cei pișind la părete* „bărbați”, după *ourónta prós toíchon, cel cu un corn* „inorog”, după *monókeros, cel de loc sau lăcutoriu de pământ* „moștean”, „pământean”, după *o autóchthon, cele den pântece* „măruntaie”, după *tà egkoilia, copil* „rob”, după *páis, copilul oii* „miel”, după *paidlón, creștere* „roadă”, după *ekphória, cele verzi* „verdeată”, după *tà chlorá, dare* „vicleșug” (= trădare, general în limba veche), după *prodosia, de folos să* „măcar să”, după *óphelon, a face lucruri* „a lucra”, după *poiein tà érga, a face lucruri* „a sluji”, după același, *a hráni* (despre păr) „a crește”, după *trépho, împreunare* „sfat”, după *koinonia, înainte alergător* „înaintaș”, după *pródromos, începător de facere* „(stră)moș”, după *genosiárches, începătură* „jertfă”, după *katakárposis, a lăsa* „a ierta”, după *aphíemi, a se lăsa (cuiva)* „a ierta (pe cineva)”, după *exiláskomai, a lua greșeală* „a păcătui”, după *lépsomai amartia, luminosul* „luciu”, după *tò augázon, luoare de rod* „jertfă”, după *kárpoma, lung* „înalt”, după *tò mékos, a mântui* „a răscumpăra”, după *lytróo, osebire* „țarc”, după *tò aphorísma, piele de lucru* „argășită”, după *ergasímo dérmái, punere* „șir(ag)”, după *théma, rost* „cuvânt”, după *tò stóma, a săvârși* „a sfinți”, după *teléo, a socoti* „a iscodi”, după *katasképtomai, a se trage* „a zăbăvi”, după *epsélko, a umbla împrejur* „a înconjura”, după *periérhomai, undiță de carne* „furculiță”, după *e kreágra, vânt* „suflet”, „abur”, după *pnéuma* etc.

Canțitatea enormă de calcuri nu era consecința unui decalaj cultural, pentru că ebraica era o limbă „concretă”, foarte săracă în concepte generale¹⁰⁹ (și traducerea greacă reflecta această trăsătură), ci a metodei de traducere literale, împinsă până la ultimele ei limite, pe care o practicau traducătorii noștri. Departe de a îmbogăți limba literară cu sensuri noi, calcurile nu făceau decât să creeze confuzie, dând impresia că era vorba de alte noțiuni decât de cele cunoscute: una era „furculița” și alta ar fi trebuit să fie „undița de carne” biblică. Desigur că limba era înțeleasă de toți românii, cum spunea Iorga, pentru că se foloseau cuvinte românești; dar conceptele cărții sfinte rămâneau învăluite în cel mai deplin mister, când nu erau cu totul răstălmăcite. Ne întrebăm ce va fi înțeles cititorul din pasaje precum acesta (Lev. 13, 30): „Și va vedea preotul pipăirea și, iată, vederea ei mai gropilată decât pielea, iar întru ea păr înflorind subțire, și-l va pângări pre el preotul, struncinătură iaste, stricăciune a capului au stricăciune a barbei iaste”. Nimic nu se leagă, nici semantic și nici sintactic¹¹⁰. Nu mai puțin dificilă va fi fost

¹⁰⁹ Ernest Renan, *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*⁴, I, Paris, 1863, p. 22.

¹¹⁰ Acest fragment, precum și altele pe care le vom cita în continuare, extrase din *Cântarea cântărilor*, infirmă părerea că traducerea ar fi fost pe deplin realizată în pasajele privind „viața materială, imediată”, în timp ce ea ar fi mai obscură în cele în care „interven simbolurile, abstracțiunile”, cum susțin Gabriel Țepelea și Gh. Bulgăr (*Momente din evoluția limbii române literare*, București, 1973, p. 49).

înțelegerea ideilor abstracte din tratatul lui Flavius: „Și ce lucru minunat iaste de se izmenesc pohtele sufletului cătră partea frumusețelor?” Sau, tot de aici: „Pentru că putêrnicu ie cel întregu la minte gându să biruiască ale patimilor nevoi și să stingă ale strechilor îmflături și ale trupurilor dureri, de prisosit fiind a să lupta, și cu cea bună bunătate a gândului să scuipe toate ale patimilor biruințe”¹¹¹.

Dar limba *Bibliei* de la 1688 se îndepărtează de limba populară și prin calcurile morfologice și sintactice, cărora le face loc cu multă generozitate:

- forme verbale perifrastice de prezent indicativ (*iaște curând* „curge”), imperfect (*era stând* „stătea”, *era lucrând* „lucra”, *vrea merge* „mergea”, *să făcea umbrind* „se umbrea”, *fu când să rădica* „când se ridica”), perfectul compus (*fu ieșind* „a ieșit”, *fu auzind* „a auzit”, *să făcu potolindu-se* „s-a potolit”), viitor I (*va fi curând* „va curge”, *va fi fiindu-se* „se vor ține”)¹¹²;
- numeral cu valoare de articol: *cărți una, vișel umul*;
- numeralul postpus: *juncê doao, berbeci cincî*;
- postpunerea pronomelor personale, reflexive și a auxiliarelor: *sculai-mă, asemănași-te, eu sânt negrindu-mă*;
- adjectivul pronominal postpus: *sămânță alta, fecior altul, pietri cioplite altele*, reproducând poziția gr. *hêteron*;
- înlocuirea genitivului numelor proprii prin nominativ: *împăratul Elam*;
- traducerea prin gerunzii a unor participii grecești, care ar fi trebuit echivalate prin propoziții: „prindeți noao vulpi mici stricănd viile” (în loc de „care strică viile”);
- conjuncția *și* în locul conjuncției-morfem *să*, reluând construcția grecească cu *kai* + imperativ: *și facă faraon, și ceară, și-și spêle*;
- prepozițiile calchiază în mod frecvent sensul prepozițiilor grecești. Astfel: *pre* „asupra” după *epi* („căce plângu pre mine” = mă plâng); *preste* „asupra, împotriva” după *epi* („să adunară preste Moisi”, „și privi Dumnezău preste Avel și preste darurile lui”); *supt* „spre” după *kypó* („aduse oile supt pustiiu”); *supt* „față de” după *hypó* („a te pângări supt bărbatul tău”); *întru* „în prezența” după *en soi* („ne vom veseli întru tine”);
- loc. prepoz. *întru mijlocul* „între” după *aná méson*;
- conjuncția *după ce* „ce” după *kathá* („nu am cunoscut după ce am greșit”);
- construcții idiomatice calchiate: „Câți ai a zilelor tale?” (= câți ani ai?), „blând voao!” (= pace vouă!) etc.;
- ordinea dislocată a cuvintelor, calchiată („Că David [...] a Duhului lovind lăută”; „mulțime de vechi istorêște ninuni”; „și a judecătorului arătând lêge”);

¹¹¹ Ambele citate le-am dat după Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, p. 199 și 204. Astfel de pasaje nu au un caracter izolat, ci sunt tipice pentru această carte, infirmând opinia mitropolitului Plămădeală, după care „era o limbă frumoasă, cu vocabular bogat, variat, care putea exprima totul” (*Biblia de la București*, p. 1005).

¹¹² Vezi Vasile Arvinte, *Construcții perifrastice în „Biblia de la București” (1688)*, în ms. 45 și în ms. 4389, în SCL, XLIV, 1993, nr. 3.

– ordinea inversă a cuvintelor, calchiată („Și să vâde cum de mulți fii iaste a iubirii de fii dragoste, trăgând toate cătră a fiilor împreună pătimire”).

Toate aceste calcuri, care, de altfel, alternează cu structuri populare, accentuează caracterul artificial al limbii *Bibliei*, ce se poate defini ca „un idiom de traducere”¹¹³. Acest caracter se constată și la nivelul foneticii, unde se păstrează, prin tradiție cărturărească, o serie de rostiri arhaice:

– diftongul *ea* în cuvinte de origine slavă (*nemêrnic, pecête, pribêgi, vêcinicu, vidêniei, vrême*);

– șuierătoarele dure, de mult dispărute din graiul muntean (*deșărta, îmbrățișându-l, jăle, jărtvă, jăfui, rășână, vrajă*), alternează cu șuierătoarele muiate (*deșert, îmbrățișindu-l, jele, jirtvă, jefui, rășină, vraje*).

Despre limba *Bibliei* de la 1688 s-au făcut afirmații contradictorii. După profesorul Paul Miron, o dată cu ea „s-a încheiat o epocă a primatului oralității”¹¹⁴. După Ion Gheție, ea reprezintă „punctul culminant” al „influenței limbii vorbite asupra normelor variantei literare”¹¹⁵. De fapt, *Biblia* nu încheie o epocă. Începând cu textele rotacizante, traducerile de cărți religioase au creat o tradiție a limbii scrise, în care oralitatea nu a primat niciodată. *Biblia de la București* se situează în continuarea acesteia. În al doilea rând, *Biblia* nu marchează un punct culminant, pentru că tot din secolul al XVI-lea influența limbii vorbite a fost puternică în morfologie și în fonetică. Dacă nu ar fi fost așa, atunci limba scrisă ar fi încetat să mai fie limbă română. Numai că în cărțile coresiene avem a face cu fonetica și morfologia unui grai, cu puține elemente alogene. Or, în cazul *Bibliei* de la 1688, două subdialecte își interferează structurile. *Caracterul vorbit al limbii este iluzoriu, pentru că o astfel de limbă nu o vorbea nimeni. Ceva mai mult, inventarul făcut de noi relevă numeroase fapte care îi conferă limbii acestei cărți un pronunțat caracter arhaic și livresc. Ceea ce putem spune, la capătul cercetării noastre, este că prima traducere integrală a Bibliei în românește reprezintă cel mai impunător amestec de structuri lingvistice din perioada veche, realizat în mod artificial, involuntar, și că aici trebuie căutată unicitatea sa.*

V. Problema contribuției *Bibliei de la București* la dezvoltarea limbii noastre literare

A reprezentat oare, limba acestei cărți, „forma cea mai înaltă de expresie a limbii literare a timpului”, cum o aprecia N. Iorga¹¹⁶? Dacă o limbă literară se definește în primul rând prin unitatea normelor și prin modernitatea ei, atunci răspunsul nu poate fi decât negativ. Desigur că limba română literară, așa cum s-a

¹¹³ Eugen Munteanu, *Influența...*, p. 1.

¹¹⁴ Paul Miron, *Receptarea biblică și univers spiritual la Ion Drușă*, în „Dacoromania”, 7, 1988, p. 231.

¹¹⁵ Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 338.

¹¹⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase...*, p. 208. Și după Pandele Olteanu, cartea marchează „apogeul limbii literare românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea” (*Studiu monografic la Nicolae Milescu, Aritmologia. Etica*, București, 1982, p. 41).

fixat ea în secolul al XIX-lea, se prezintă ca o unitate în varietate, în sensul că nucleul său îl constituie subdialectul muntean, la care se adaugă particularități ale altor subdialecte. Dar indiferent de proveniența ei regională, fiecare normă se aplică în mod consecvent. În cazul *Bibliei de la București* nu se poate vorbi de aplicarea consecventă a unor *norme* diferite, ci de *fenomene* lingvistice care se manifestă de multe ori chiar în aceleași unități lexicale. Unul și același cuvânt poate ilustra o particularitate a unui subdialect sau a altuia. În această situație, *însuși conceptul de normă dialectală dispare*¹¹⁷. Neavând decât puține norme propriu-zise, nu se poate spune că opera ar fi contribuit la impunerea unui subdialect ca bază a limbii literare. De aceea, credem că Ovid Densusianu avea dreptate să considere lucrarea în cauză *un regres* față de tradiția creată de cărțile coresiene. Ideea că evoluția unei limbi literare este un proces continuu, că fiecare scriere contribuie cu ceva la desăvârșirea acestui proces, că o dată atinsă o etapă nu se mai poate reveni la un stadiu anterior este o prejudecată infirmată mereu de realitate.

Marchează oare *Biblia de la București* o „reînnoire”, o modernizare a limbii literare? Și în această privință am constatat un amestec de fenomene contradictorii, unele arhaice, altele inovații, care alternează în cadrul aceleiași serii de unități lingvistice. Puține sunt fenomenele care apar în mod consecvent, constituindu-se în norme. Iar aceste norme reflectă rareori stadiul real al graiului muntean de la finele veacului al XVII-lea. Nu numai că *Biblia* de la 1688 nu a contribuit la modernizarea limbii literare, dar ea a repus în circulație o serie de cuvinte și de particularități lingvistice vechi, care nu se regăsesc în alte scrieri contemporane ei, cu excepția celor ale lui Dosoftei, un alt mare arhaizant. Nici din perspectivă diatopică, nici din perspectivă diacronică nu se poate spune că ea este „opera care marchează un remarcabil progres în dezvoltarea limbii române literare”¹¹⁸.

A contribuit oare *Biblia de la București* la diferențierea stilistică a limbii literare, la constituirea unui stil elevat, superior limbii vorbite, populare? După părerea lui I. C. Chițimia, „autorii au realizat o operă într-adevăr monumentală ca valoare literară, cu urcare pe o nouă treaptă a scrisului. Și nu numai literatură, ci în multe cazuri de-a dreptul poezie, mai ales acolo unde poezia există în original”¹¹⁹. Am văzut că traducătorii reușesc, prin imitarea originalului grec, să creeze o diferențiere a limbii scrise de cea vorbită; dar poate fi vorba, oare, de un stil cu calități artistice în condițiile aplicării metodei de traducere literale? O înțeleaptă maximă din Renaștere spunea că „traducerile sunt ca femeile: dacă sunt frumoase, nu sunt credincioase, iar dacă sunt credincioase, nu sunt și frumoase”. *Biblia* noastră este una dintre aceste „credincioase” traduceri lipsite de frumusețe. Nu numai că nu sunt sesizate (și reproduse) valorile artistice din original, dar nici măcar înțelesul acestuia nu este redat întotdeauna cu destulă claritate. Astfel,

¹¹⁷ După cum arăta Ion Gheție, „noțiunea de normă implică caracterul unitar al acesteia”. (*Istoria limbii române literare*, p. 14).

¹¹⁸ *Istoria literaturii române*, I, p. 451.

¹¹⁹ I. C. Chițimia, *Un monument de valoare literară perenă*, p. 981.

traducerea cărții celei mai poetice a *Bibliei*, *Cântarea Cântărilor*, ne lasă într-o confuzie totală, nu numai datorită frazelor poticnite, neromânești, ci și a faptului că „traducătorii nu au sesizat dialogul între mire și mireasă și comentariul corului din epitalam”¹²⁰. Vom cita, spre exemplificare, versetele 4–8 din capitolul I, alături de traducerea modernă:

Biblia (1688)

„Neagră sânt eu și frumoasă, fetele Ierusalimului, ca sălașele Chidarului, ca corturile lui Solomon. Nu mă vedeți, căci eu sânt negriindu-mă, căci m-au ars soarele. Fiii maicii mele s-au învrăjbit întru mine, puseră-mă păzitoare în vii, via mea n-am păzit. Povestește-mi, pre carele au iubit sufletul meu, unde naști, unde zaci în amează-zi, că nu doară să mă facă ca ceea ce să învălăiește, pre cerezele prietenilor tăi. De nu te vei cunoaște pre sine, cea mai frumoasă între fămeai, ești tu întru călcăile turmelor, și paște iadele tale spre sălașurile păstorilor. Cu călărima mea întru carele lui faraon asemănatu-te-am, ceea ce ești aproape de mine”.

Biblia (1968)

„Neagră sânt, fete din Ierusalim, dar frumoasă, ca sălașurile lui Cedar, ca și corturile lui Solomon. Nu mă uitați că sânt negricioasă, că doar soarele m-au ars. Fiii maicii mele s-au mâniat, trimi-su-m-au viile să le păzesc, dar via mea nu mi-am păzit-o! Spune-mi dar, iubitul meu: unde-ți paști tu oile? Unde poposești tu la amiază? De ce zădarnic să rătăcesc eu, oare, pe la turmele tovarășilor tăi? [–] Dacă nu știi unde, tu, cea mai frumoasă între femei, ține atunci mereu a oilor urme, paște-ți mieii în preajma colibelor, iezii în preajma ciobanilor! Cu-n telegar înhămat la carul lui faraon te asemăn eu, draga mea!”

Redarea vocativelor prin nominative și a imperativului prin indicativ face imposibilă perceperea dialogului, transformând textul dramatic în text narativ. Un text narativ de neînțeles din cauza calcurilor lexicale, morfologice și sintactice¹²¹. Ștefan Ciobanu vedea o mare calitate a *Bibliei* de la 1688 tocmai în felul de a reproduce dialogurile, prin „frazе scurte și pline de energie”¹²². Poate că frazele nu sunt prea lungi și poate că nici energia nu le lipsește: este un punct de vedere subiectiv, pe care nu-l discutăm. Dar ceea ce le lipsește în mod sigur este înțelesul. Suntem departe de nivelul la care ajunsese stilul religios în *Cazania* lui Varlaam (prelucrare) și foarte departe de acela al *Didahiilor* lui Antim Ivireanu (originale).

¹²⁰ Al. Piru, *Literatura română veche*², București, 1962, p. 218. Reproducem fragmentele următoare după această carte.

¹²¹ Credem că nimeni nu va putea recunoaște aici nici „acuratețea frazei” și nici „proprietatea transpunerii” – calități pe care i le atribuie *Bibliei* de la 1688 autorii *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 102. Ele există, desigur, dar numai în pasaje extrem de simple, care conțin comunicări elementare; or, nu după astfel de pasaje se judecă reușita unei traduceri.

¹²² Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 204.

Dacă stilul presupune în mod necesar un efort artistic conștient, atunci putem afirma cu certitudine că *Biblia de la București*, care este o traducere literală, este lipsită de stil. Frumusețile ei sunt iluzorii, rod al imaginației noastre. Astfel, în textul citat mai sus, sintagma „călcăile turmelor” poate fi luată drept o metaforă; în realitate, ea rezultă însă din neînțelegerea originalului (= „urmele turmelor”). De altfel, conceptul de „frumos” se identifica, în teologia veche, cu acela de „adevăr”: o traducere era frumoasă când reușea să redea cu exactitate cuvântul Domnului, când nu pune peste el „plumb și arame” (cum se exprima un traducător). Iluzorie este și impresia de expresivitate a limbii. Cât timp nu existau norme literare, alegerea stilistică interstructurală de care vorbea Leiv Flydal¹²³ era imposibilă. O alegere se făcea, fără doar și poate, dar ea era determinată doar de funcția de comunicare a limbii, nu și de cea poetică. Până la Antim, selecția din textele religioase se opera exclusiv după *criteriul înțelegerii*, așa cum îl formulase Simion Ștefan în prefața la *Noul Testament* de la 1648: „Cuvintele acélea sânt bune, carele le înțeleg toți”. A vorbi despre „frumusețea limbii române de la sfârșitul secolului al XVII-lea”¹²⁴, întemeindu-ne pe această *Biblie*, înseamnă a face o tipică „eroare de adăție” (cum o numește Michael Riffaterre).

După părintele Stăniloae, *Biblia lui Șerban-Vodă* este „coloana vertebrală” a limbii literare românești, pentru că ea a stat la baza tuturor traducerilor ce i-au urmat¹²⁵. Faptul – de necontestat – că această primă traducere integrală a fost consultată nu înseamnă că prin ea s-a perpetuat amestecul structurilor lingvistice existente aici și nici direcția literală a metodei de traducere. Limba noastră literară a avut de câștigat numai *renunțând* la tot ceea ce reprezenta *specificul* lingvistic al primei noastre *Biblie*. S-au preluat, desigur, numeroase amănunte și soluții de traducere. Dar configurația de ansamblu a trebuit să devină altă. Or, *importanța unei cărți pentru o limbă literară nu stă în amănunte, ci în orientarea generală pe care ea o impune. Iar această orientare contrazicea atât linia trasată, încă din secolul al XVI-lea, de tipăriturile coresiene, cât și rezultatul la care va ajunge limba noastră literară în secolul al XIX-lea.*

LA STRUCTURE LINGUISTIQUE DE LA BIBLE DE BUCAREST ET LA QUESTION DE SON APPORT AU DÉVELOPPEMENT DU ROUMAIN LITTÉRAIRE

RÉSUMÉ

Considérée un «monument littéraire qui n'a pas son pareil» (N. Iorga) et en même temps une œuvre représentative de l'humanisme roumain, la première traduction intégrale du grec de la Bible est le fruit d'une collaboration des clercs de Moldavie (N. Milescu, Dosoftei) et de Valachie (Daniil

¹²³ Leiv Flydal, *op. cit.*, p. 253.

¹²⁴ Valeriu Anania, *Din nou despre „Biblia lui Șerban”*, în RITI, XXXVI, 1988, nr. 3–4, p. 16.

¹²⁵ Dumitru Stăniloae, *La Biblia de 1688 y la tradición patristica de la Iglesia Ortodoxa Rumana*, în „Dacoromania”, 7, 1988, p. 15–16. Supralicitând, Valeriu Anania susține chiar că „versiunea din 1688 rămâne cea mai bună traducere a *Bibliei* în limba română” (*op. cit.*, p. 12).

Panoncanul, Radu et Șerban Greceanu). Non seulement les traducteurs et les réviseurs de la traduction, mais aussi les typographes (ceux-ci étant des Moldaves) ont laissé leurs empreintes sur la structure linguistique de la Bible roumaine. En conséquence, la langue de cet œuvre se prête très bien au type d'analyse proposé par Leiv Flydal, en étant un exemple heureux de coexistence des «structures linguistiques simultanées» (spatiales, temporelles et sociales). Chaque chapitre de l'étude met en évidence ces structures d'une perspective diatopique (éléments dialectales moldaves et valaques), diachronique (éléments archaïques et innovations) et diastratique (éléments de la langue parlée, populaire, et de la langue écrite, savante). Sur le fondement des données amassées dans chaque chapitre, nous avons tenté de préciser l'apport de la Bible au développement de la langue littéraire roumaine, à savoir à l'unification, à la modernisation et à la différenciation stylistique de cette langue (voir le tableau). Les conclusions sont les suivantes:

Dans une perspective diatopique, la langue de la Bible peut être caractérisée par un véritable mélange de traits moldaves et valaques (plus fréquents), qui se constituent rarement en normes internes, parce que chaque norme dialectale coexiste d'habitude dans le texte avec son écart (reflétant la norme de l'autre dialecte). Plus d'une fois les alternances s'appliquent au même mot. À l'encontre de la synthèse accomplie par Luther, qui a généralisé les formes dialectales choisies, dans la Bible roumaine «le mélange est désordonné et dirigé au hasard» (Ion Gheție).

Mais la Bible de 1688 est aussi un mélange de structures diachroniques. Sa langue remet en circulation des phénomènes propres aux temps passés, maintenus à la périphérie des patois ou par la tradition livresque. D'une manière surprenante, ce conservatorisme dominant est doublé par une tendance novatrice accusée. Mais ici-même la plupart des normes n'existent pas en état pur: les traits archaïques et nouveaux sont mélangés maintes fois au niveau des unités lexicales.

Dans une perspective diastratique, la langue de la Bible a un caractère artificiel, résultant de l'imitation servile de l'original grec et de sa dépendance des traditions de la langue écrite. La différenciation de la langue écrite et parlée est évidente à tous les niveaux, mais ici-même on peut rarement parler de normes. Bref, la langue de la Bible de 1688 représente le plus imposant mélange de structures de toute l'histoire de la langue littéraire roumaine – et c'est précisément dans ce fait qu'il faut chercher son unicité.

Il s'ensuit que la langue de cet œuvre est loin d'être «la plus haute forme d'expression de la langue littéraire de l'époque» (N. Iorga). Au contraire, on peut dire que par son manque d'unité des normes et par son caractère archaïque manifeste elle fait des pas en arrière par rapport aux impressions de Coresi (XVIe siècle). L'opinion selon laquelle l'évolution d'une langue littéraire est un processus continu s'avère être un préjugé infirmé par la réalité des faits.

D'autre part, on peut nier la contribution de cet œuvre à la formation d'un style élevé, parce que sa méthode de traduction littérale est vraiment incompatible avec le style. Le choix des mots et des formes n'est pas déterminé par le souci de rendre avec précision les valeurs poétiques de l'original, mais seulement de reproduire mécaniquement le sens à l'aide de calques linguistiques. Les «beautés» de cette langue, dont parlent les commentateurs, ne sont pas autre chose que les effets d'une «erreur d'addition» (Michael Riffaterre).

*Iași, Șoseaua Națională,
nr. 49, et. 9, ap. 40*